

144173

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Salih Gökhan TİRYAKİ

LİKYA'DA KAYNAK KÜLTÜ

Danışman

Prof. Dr. Fahri IŞIK

Arkeoloji Bölümü

Lisansüstü Tezi

Antalya, 2004

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Salih Gökhan TİRYAKİ

LİKYA'DA KAYNAK KÜLTÜ

Arkeoloji Bölümü

Lisansüstü Tezi

Antalya, 2004

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Bu alışma, jürimiz tarafından Arkeoloji Anabilim Dalı Programı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Fahri İslak
ye (Danışmanı) : Prof. Dr. Fahri İslak
ye : Prof. Dr. Nrma A. Beirak
ye : Doç. Dr. Recai Tebeğli
ye :

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen ğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

2.1/..1/ 200..4

Prof. Dr. Orhan KURUÜZÜM
M dr

İÇİNDEKİLER

Önsöz	ii
Kısaltmalar ve Kaynakça	iii
Özet	xii
Summary	xiii
Giriş	1
I. Bölüm : Likya Coğrafyası	4
I.1 Sınırlar	4
I.2 Topografya (Dağlar,Vadiler, Akarsular)	4
II. Bölüm: Likya’da Kültler	7
III. Bölüm: Likya’da Kaynak Kültü	9
III.1 Eskiçağ Yazını’nda Likya’nın Kutsal Kaynakları	9
1.1 Kabene Kaynağı (Καβήνη Κρήνη)	9
1.2 Kalbios Kaynağı (Κάλβιος Κρήνη)	9
1.3 Kyaneai Kaynağı	9
1.4 Limyra Kaynağı	10
1.5 Melite Kaynağı (Μελίτη Κρήνη)	10
1.6 Oinoanda Kaynağı	11
1.7 Skaroi Kaynağı (Σκάροι Κρήνη).....	11
1.8 Sura Kaynağı	11
1.9 Telandros Kaynağı	11
1.10 Telephos Kaynağı (Τηλέφου Κρήνη)	12
1.11 Wiianavanta ¹⁹ Kaskal.Kur’u/Kutsal Kaynağı	14
III.2 Kutsal Kaynak Yapıları	16
2.1 Kyaneai Kutsal Kaynak Havuzu	16
2.2 Letoon Kutsal Kaynak Havuzu	17
2.4 Sura Kaynak Tapınağı	18
2.5 Tuminehi/Tymnessos Nymphē’ler Kutsal Kaynak Evi	19
III.3 Kaynak Tanrı/Tanrıçaları	21
3.1 Apollon	21
1.1 Apollon Patareus	22
1.2 Apollon Surios	21
1.3 Apollon Thrykseus	23
3.2 Eliyāna’lar (=Nymphai)	26
3.3 Leto	28
Sonuç	31
Levhalar Dizini	35
Levhalar	

Önsöz

Lisansüstü tez araştırması olarak seçilen “Lıkyalı Kaynak Kültü” konusu iki yıla yakın bir süre içinde hazırlanabilmiştir. Bu süre içinde araştırmanın sorumluluğuna ortak olan Prof. Dr. Fahri İŞİK’ın katkıları benim için değerlidir. Aynı şekilde, söz konusu çalışmayı “2003 yılı Lisansüstü Tez Araştırmaları” dahilinde değerlendirerek ilgili alanların yerinde görülmesine olanak sağlayan Suna-İnan Kıraç Vakfı Akdeniz Medeniyetleri Araştırma Enstitüsü’ne, Enstitü Müdürü Arkeolog Kayhan DÖRTLÜK nezdinde teşekkür etmek isterim.

Araştırma boyunca bilgilerine başvurduğum Doç. Dr. Recai TEKOĞLU, Doç. Dr. Burhan Varkıvanç, Öğr. Gör. Süleyman BULUT, Arş. Gör. Şükrü ÖZÜDOĞRU, Arş. Gör. Burak TAKMER, Arş. Gör. Fatih ONUR, Arkeolog Cemil DUMANLIOĞLU ve Filolog Ebru GÖNCÜ’ye de ilgi ve yardımlarından dolayı teşekkür ederim.

Aralık 2003

Antalya

Salih Gökhan TİRYAKİ

Kısaltmalar ve Kaynakça

Sürelî Yayınlar

Actes Lycie	Actes du Colloque sur la Lycie (Bibliothèque de l'Institut français d'études anatoliennes d'Istanbul 1978) Paris 1980.
Akten Lykien	Akten des II. Internationalen Lykien-Symposions (Wien, 6.-12. Mai 1990), (Ed.) J. BORCHHARDT-G. DOBESCH I-II (ETAM 17, 18) Wien 1993.
AMS	Asia Minor Studien
ANWR	Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt
AS	Anatolien Studies
AW	Antike Welt. Zeitschrift für Archäologie und Kulturgeschichte
BibOr	Bibliothèque Orientalis
DNP	Der Neue Pauly. Enzyklopädie der Antiker
DOP	Dumbarton Oaks Papers
EA	Epigraphica Anatolica
FdX-III	P.Couple – P.Demargne, Fouilles de Xanthos III: Le Monument des Nereids.L'Architecture (1969)
FdX-IX	H.Metzger, Fouilles de Xanthos IX:La Region Nord Du Létôon/Les Sculptures /Les Inscriptions Gréco Lyciennes (1992)
IstForsch	Istanbulur Forschungen
IstMitt	Istanbulur Mitteilungen
JCS	Journal of Cuneiform Studies
JNES	Journal of Near Eastern Studies
KST	Kazı Sonuçları Toplantısı
LIMC	Lexiconum Iconographicum Mythologiae Classicae
RA	Römische Abteilung
RGTC	Répertoire Géographique des Textes Cunéiformes.
RE	Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumwissenschaft.
SEG	Supplementum Epigraphicum Graecum
TAD	Türk Arkeoloji Dergisi
TAM	Tituli Asiae Minoris I-V (1901-1981)
ZPE	Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphic

Antik Literatur**Aelianus**

CLAUDIŪ AELIANŪM (ἰ.σ. 2-3. yy.)

De Natura Animalium/Περὶ ζῴων ιδιότης

Claudii Aeliani de natura animalium libri xvii, Graz Akademische Druck und Verlagsanstalt, 1971: 3. 436

Antonius Liberalis

ANTONINUS LIBERALIS (ἰ.σ. 2. yy.),

Metamorpheseon synagoge/μεταμορφώσεων συναγωγή. Ed. I.

Cazzaniga. Milan: Istituto Editoriale Cisalpino, 1962: 12-77

Athenaios

ATHENAIOS (ἰ.σ. 2.-3.yy.)

Athenaios, Deipnosophistae/Δειπνοσφίσται

Athenaei Naucraticae Deipnosophistarum libri xv , 3 vols. ed. G .

Kaibel. Leipzig Teubner, 1-2: 1887; 3.1890 (repr. 1-2: 1965, 3: 1966)

Herodianus

AELIUS HERODIANUS (ἰ.σ. 2. yy.)

De prosodio catholici/Περὶ κατολίκης προσφῳδίας

Grammatici Graeci, vol. 3. 1 ed. A. Lentz. Leipzig: Teubner, 1867
repr .Hildesteim: Olms, 1965: 3-547**Oracula Sibyllina**

ORACULA SIBYLLINA (ἰ.Ὠ. 2.-ἰ.σ. 4. yy.)

Die Oracula Sibyllina/Οἱ Σιβυλλιακοὶ χρησμοὶ

(Die griechischen christischen Schriftsteller 8. ed. J. Geffcken.
Leipzig: Hinrichs, 1902: 1-226.**Pausanias**

PAUSANIAS (ἰσ 2. yy.)

Pausanias, Graeciae descriptio/Περιήγησις τῆς Ἑλλάδος

ed. F. Spiro. Leipzig: Teubner, 1902: 1-72.

Plinius

GAIUS PLINIUS SECUNDUS (ἰ.σ. 1. yy.)

C. Plini Secundi , Naturalis Historiae, Libri XXXVII. vols. 1-5.

Ed. C. Mayhoff, 1892-1902.

Plutarkhos

PLUTARKHOS (ἰσ 1.-2. yy.)

De sollertia ananimalium/πότερα τῶν ζῴων φρονιμώτερα τὰ χερσαῖα ἢ
τὰ ἐνυδρᾶ/Plutarchi moralia, vol. 6.1. ed. C. Hubert. Leipzig: Teubner,
1954 (repr. 1959: 11-75)**Quintius Smyrnaeus**

QUINTUS SMYRNAIOS (ἰ.σ. 4. yy.)

Posthomerica / οἱ μεθ' Ὅμηρον

Quintius de Smyrne. La suite d'Homere, 3. vols. ed. F. Vian, 1: 1963
; 2: 1966; 3: 1969.

Stephanus Byzantios

STEPHANOS BYZANTIOS (İ.S. 6. yy.)

Ethnica / Ἐθνικά

Stephan von Byzanz, Ethnica, ed. A. Meineke. Leipzig 1849 (repr.1958)

Modern Literatür**Adak, *Likya ve Roma***M. ADAK, "Likya ve Roma", *Likya İncelemeleri I* (2002) 129-146.**Akurgal, *Anadolu***E. AKURGAL, *Anadolu Uygarlıkları* (1987)**M.Akurgal, *Bayraklı***M. AKURGAL, "Bayraklı Kazısı 1995", *K.S.T. XVII-II*, 1995, 27-33.**M.Akurgal, *Alt-Smyrna***M. AKURGAL, "Ein früharchaisches Brunnenhaus in Alt-Smyrna" *IstMitt* 46, 1996, 131-134.**Akşit, *Likya Tarihi***O. AKŞİT, *Likya Tarihi* (1967)**Arslan, *Mithridates***M. ARSLAN, "I.Mithridates-Roma Savaşı. Rhodos ve Likya'nın Durumuna Genel Bakış", *Likya İncelemeleri I* (2002) 116-128.**Aulock, *Lykien***H. VON AULOCK, "Die Münzprägung des Gordian III und der Tranquilla in Lykien" *IstMitt Beih.* 11 (1974)**Barnett, *Rock Façades***R. D. BARNETT, "The Phrygian Rock Façades and The Hittite Monuments", *Bib.Or.* X, 1953, 78-83.**Barringer, *Nereids***J. M. BARRINGER, *Divine Escorts. Nereids in Archaic and Classical Greek Art* (1998)**Bean, *Ege***G. E. BEAN, *Eskiçağda Ege Bölgesi* (2001)**Bean, *Karia***G. E. BEAN, *Karia* (1987)**Bean, *Lykia***G. E. BEAN, *Eskiçağda Lykia Bölgesi* (2001)**Borchhardt, *Myra***J. BORCHHARDT, *Myra. Eine lykische Metropole in antiker und byzantinischer Zeit. Mit Beiträgen von J. BORCHHARDT-O. FELD-G. NEUMANN-U. PERSCHLOW-K. SCHÜRER-G. WIEGAND-H. WIEGARTZ-M. WÖRRLE-W. WRUSTER*, *IstForsch.* 30, 1975.**Borchhardt, *Limyra***J. BORCHHARDT, *Limyra. Zemuiri Taşları* (1999)**Borchardt, *Tuminehi***J. BORCHARDT-G. NEUMANN-K. SCHULZ, "Tuminehi/Tymnessos", *Adalya VI*, 2003, 21-91.**Bryce, *Lukka***T. BRYCE, "Lukka Problem and Possible Solution", *JNES* 33,

- Bryce, *Lukka*** T. BRYCE, "Lukka Problem and Possible Solution", JNES 33, 1974, 395-404.
- Bryce, *Leto*** T. BRYCE, "Arrival of the Goddess Leto in Lycia", Historia 32, 1983, 1-13.
- Bryce, *Lycians*** T. BRYCE, Lycians in Litterary and Epigrafic Source (1986)
- Carier, *Apollon*** J. E. CARIER, Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Din v Mitolojiler Sözlüğü I-II (ed. Y. Bonnefoy) (2001) s.v Apollon 48-52.
- Cole, *Water*** S. G. COLE, "The Uses Of The Water in Grek Sanctuaries"
Early Grek Cult Practice (Proceeding of the Fifth International Symposium at the Swedish Institute at Athens-1986) (1988) 161-5.
- Cornellius, *Telephos*** F. CORNELLIUS, "Telephos. Eine Episode der hethitischen Geschichte in griechischer Sicht", Festschrift Heinrich Otten (1973) 53-58.
- Darga M.** Hitit Mimarlığı I, Yapı Sanatı Arkeolojik ve Filolojik Veriler (1985)
- Del Monte-Tischler, 1978** G. DEL MONTE-T. TISCHLER, RGTC VI, Die Orts- und Gewässernamen der hethitischen Texte (1978)
- Dinçol, *Fal ve Kehanet*** B. DİNÇOL, "Hititte Fal ve Kehanet", Arkeoloji ve Sanat Dergisi IV-V, 1979, 6-11.
- Erhat, *MitSöz*** A. ERHAT, Mitoloji Sözlüğü (1972)
- Erkanal, *Eflatunpınar*** H. ERKANAL, "Eflatunpınar Anıtı", B. Cömert'e Armağan, 1980, 293-298.
- Forlanini, *Geography*** M. FORLANINI, "The Geography of Hittite Anatolia in the Light of the Recent Epigraphical Discoveries", III. Hititoloji Kongresi Bildirileri-1996, 1998, 217-223.
- Fortenrose, *Python*** J. FORTENROSE, Python. A Study of Delphic Myth and its Origins (1959)
- Foss, *Lycian Coast*** C. FOSS, "Lycian Coast in the Byzantine Age", DOP 48, 1994, 1-52
- Frei, *Götterkut*** P. FREI, "Die Götterkulte Lykiens in der Kaiserzeit", ANWR II 18.3, 1991, 1729-1864.
- Gabriel, *Phrygie IV*** A. GABRIEL, Phrygie IV. Institut Français d'archaéologique de Stamboul, Phrygie, Exploration archaéologique IV, La Cité de Midas, Architecture (1965)
- Glasser, *Brunnenbauten*** F. GLASSER, Antike Brunnenbauten (KRHNAI) in Griechenland (1983)

- Gordon, ^D*KASKAL.KUR* E. I. GORDON, "The Meaning of The Ideogram ^DKaskal.Kur 'Underground Water Course' And It's Significance For Bronze Age Historical Geography", JCS 21, 1967, 71-88.
- Greaves, *Miletos* A. M. GREAVES, Miletos. Bir Tarih (2002)
- Guthrie, *Greeks* W. K. C. GUTHRIE, The Greeks and Their Gods (1955)
- Günbattu, *Su Ordali* C. GÜNBATTI, "Eski Anadolu'da Su Ordali", Anadolu Arşivleri (Archivum Anatolicum) IV, 2000, 85-94.
- Güterbock, *Hittite Monuments* H. G. GÜTERBOCK, "Notes on some Hittite Monuments", AS 6, 1956, 53-54.
- Güterbock, *Religion* H. G. GÜTERBOCK, "Hittite Religion", Forgotten Religions (ed.V. Ferm) (1950) 83-105.
- Haspels, *Phrygia* H. E. HASPELS, The Highland of Phrygia. Sites and Monuments I-II (1971)
- Hoffner, *Hittite Myths* H. A. HOFFNER, Hittite Myths (1990)
- Hall, *Leto* A. HALL, "Sanctuary of Leto at Oinoanda", AS XXVII, 1977, 93-96.
- Hall, *Oracle* A. HALL, "The Klarian Oracle at Oinoanda", ZPE 32, 1978, 263-267.
- Işın, *Patara Terrakotaları* G. IŞIN, Helenistik ve Erken Roma Dönemlerinde Patara Terrakotaları (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Antalya-1998)
- Işık, *Demirçığ* F. IŞIK, "Batı Uygarlığının Kökeni. Erken Demirçığ Doğu-Batı Kültür ve Sanat İlişkileri'nde Anadolu", TAD XVIII, 1989, 1-24.
- Işık, *Doğa Ana* F. IŞIK, Doğa-Ana Kubaba: Tanrıçaların Ege'de Buluşması (1999)
- Işık, *Eni Mahanahi* Die anthropomorphe Halbstatue der 'Eni Mahanahi' aus Letoon", Festschrift für R. Fleischer (2001) 143-151.
- Işık, *Kaya Tapınakları* F. IŞIK, "Likya Kaya Tapınakları", Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları 1994 (1995) 110-123.
- Işık, *Pamfilya* F. IŞIK, "Pamfilya ve Anadolu Gerçeği", Adalya I, 21-44
- Işık, *Patara* F. IŞIK, Patara. The History and Ruins of the Capital City of Lycian League (2000)
- Işık, *Pttara* F. IŞIK, Pttara im Land vom Hethitischen Lukka und Homerischen Lykia", Lykia I, 1994, 1-11.
- Jameson, *Lykia* S. JAMESON, RE S. XIII (1973) 265-308 s. v. Lykia

- Karasu, *Büyük Deniz*** A. KARASU, "Hitit Metinlerine Göre Büyük Deniz", III. Hititoloji Kongresi Bildirileri-1996 (1998) 357-363.
- Karauğuz, *Hitit Anıtları*** G. KARAUĞUZ, "M.Ö. II. Binde Konya Bölgesi Hitit Kaya Anıtları ve Yazıtları Üzerine Bazı Gözlemler", 2001 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları (2001) 54-90.
- Keen, *Dynastic Lycia*** A. G. KEEN, *Dynastic Lycia: A Politic History Of The Lycians and Their Relations with Foreign Powers c. 545-362 B.C* (1998)
- Klahn, *Iflatun Pınar*** J. B. KLAHN., "Noch Einmal Iflatun Pınar", N.Özgüç'e Armağan (1993) 339-355.
- Kokkorou-Alewrass, *Apollon Daphnephoros*** G. KOKKOROU-ALEWRAS, LIMC II.1 (1984) 324. s.v. Apollon Daphnephoros
- Korfmann, *Appaluinas*** M. KORFMANN, "Troia Kapılarındaki Steller. Truisa/Tarawa/Willusa'da Appaluinas-Apollon?", Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları-1997 (1998) 39-58.
- Korfmann, *Troia VI-VIIa*** M. KORFMAN, "Yüksek Troia Kültürü (Troia VI ve VIIa)", Düş ve Gerçek: Troia (Sergi Kataloğu, Almanya-2001) 395-406.
- Köktürk, *Girmeler*** H. KÖKTÜRK, "New Lights of the Prehistorical Lycia: Finds From Girmeler Cave Near Tlos", Likya III, 1996, 39-41.
- Laroche, *Inscription*** E. LAROCHE, "L'inscription lycienne", FdX-VI, 1979, 49-127.
- Le Roy, *Alexander*** CH. LE ROY, "Alexander A' Xanthos", Actes Lycie, 51-62.
- Magie, *Roman Rule*** D. MAGIE, *Roman Rule in Asia Minor I-II* (1950)
- McLean, *Inscriptions*** B. H. McLEAN, *Grek and Latin Inscriptions in the Konya Archaeological Museum* (2002)
- McMahon, *Tuttelary Deities*** G. McMAHON, *Hitite State Cult Of The Tuttelary Deities* (1992)
- McQueen, *Hattian Mythology*** J. McQUEEN, "Hattian Mythology and Hittite Monarchy", AS 9, 1959, 171-178.
- McQueen, *Hittiter*** J. McQUEEN, *Hittiter ve Hitit Çağı'nda Anadolu* (2001)
- Melaart, *Eflatun-Pınar*** J. MELAART, "The Late Bronz Age Monument of Eflatun-Pınar and Fasillar Near Beyşehir", AS XII, 1962, 111-117.
- Mellink, *Lycia and Lukka*** M. MELLINK, "Homer, Lycia and Lukka", *The Age Of Homer: A Tribute to Emily Towsand* (1998) 33-43.
- Metzger, *1980*** H. METZGER, "Deux sanctuaries des eaux d'époque perse ou hellenistique ancienne au Létôn de Xanthos", Actes Lycie, 21-28.

- Metzger 1992** H. METZGER, "Le «Bâtiment de la Source» et l'édifice nord/quest", FdX-IX (1992) 7-16.
- Milner, *Apollo*** N. P. MILNER, "Notes and Inscriptions on the Cult of Apollo at Oinoanda", AS 50, 2000, 139-149.
- G. Neumann 1971** G. NEUMANN, Beitrage zum Lykischen, Die Sprache 8, 1962, 73-76.
- Neumann, *Eflatun Pınar*** R. NEUMANN, "Einige Beobachtungen in Eflatun Pınar" Mansel'e Armağan I (1974) 467-474.
- Neumann, *Quellheiligtum*** R. NEUMANN, "Römische Quellheiligtum in Paphlagonien", RA 63, 1956, 26-31.
- Neve, *Regenkult*** P. NEVE, "Regenkult Anlagen in Boğazköy/Hattuša", IstMitt Beih.5 (1971)
- Neve, *Hattuša*** P. NEVE, "Hattuša – Stadt der Götter und Tempel", AW (1992)
- Nilsson, *Oracles and Politics*** M. P. NILSSON, Cults, Myths, Oracles and Politics in Ancient Greece (1951)
- Onur, *Lamp-Stand*** F. ONUR, "The Lamp-Stand Offerings of Primipilarius Flavius Bassus to Apollo Patroos in Patara, EA 33, 2001, 169-174.
- Onur, *Hidrografi*** F. ONUR, "Antik Yerler Işığında Lykia'nın Hydrografyası", Likya İncelemeleri I (2002) 53-61.
- Özenir, *Eflatunpınar*** S. ÖZENİR, "Eflatunpınar Hitit Anıtı Kazı ve Temizlik Çalışmaları", VIII.Müze Kurtarma Kazıları Semineri (1997)135-140.
- Özkaya, *Spring Cult*** V. ÖZKAYA, "Cybele and the Waterside Shrine. Some Observation on the Phrygian Springcult and its Origin", Arkeoloji Dergisi IV, 1996, 97-107.
- Parke, *Oracle*** H. W. PARKE, Oracles Of Apollo in Asia Minor (1985)
- Ridgway B. S.** "Leto and the Children", E.Akugal'a Armağan, Anadolu XXII 1981/83, 99-109.
- Saraçoğlu, *Akdeniz*** H. SARAÇOĞLU, Akdeniz Bölgesi (1989)
- Sauer, *Quellen*** E. SAUER, DNP 10 (1999) 695-696. s.v. Quellen (Quellgötheiten)
- Savaş, *Hattuša*** H. Ö. SAVAŞ, "Hattuša Adı Üzerine", III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri-1996, (1998) 505-515.

- Stenton-Coulton, *Oinoanda*** E. C. STENTON-J. J. COULTON, "Oinoanda: Water Supply and Aquaduct", AS XXXVI, 1986, 18-45.
- Stewart, *Telephos/Telepinu*** A. STEWART, "Telephos, Telepinu and Dionysos: A Distant Light on an Ancient Myths", Pergamon II (1999) 109-127.
- Şahin, *Klaros*** N. ŞAHİN, Klaros. Apollon Klarios Bilicilik Merkezi (1998)
- Takmer-Arca, *Ogyges*** B. TAKMER-E. N. AKDOĞU-ARCA, "Ogyges'in Kişiliğinde Panyasis'in Fragmanı için Bazı Yorumlar: Bellerephon Mitosu'nun Yeniden Değerlendirilmesi ve Lykia'nın Erken Tarihi", Adalya V, 2001/2002, 1-25.
- Takmer, *Oragrafya*** B. TAKMER, "Likya'nın Oragrafyası", Likya İncelemeleri I (2002) 34-53.
- Teffeteller, *Sun Goddess of Arinna*** A. TEFFETELLER, "Grek Athena and the Sun Goddess of Arinna", (ed. S. Deary-A. Willing) Athena in the Classical World (2001)
- Tiryaki, *Şarap-Tanrı*** S. G. TİRYAKİ, "İvriz Kabartması Işığında Anadolu'da Şarap-Tanrı Anlayışı ve Bu Anlayışın Gelişimi Üzerine.", Adalya V, 2000-2001, 61-74.
- Tischler, *Hydronomie*** J. TISCHLER, Kleinasiatische Hydronomie. Semantische und morphologische Analyse der griechischen Gewässernamen (1977)
- Thomsen, *Kyaneai*** A. THOMSEN, "Suburbane Heiligtümer Bei Kyaneai: Eine Quellfassung bei Kyenai-des Orakelheiligtum des Apollon Phryxus?", AMS 18, 1995, 44-48.
- Ussishkin, *Cup-Marks*** D. USSISHKIN, "Hollows, Cup-Marks, and Hittite Stone Monuments", AS XX, 1975, 85-105.
- Von Loon M. N.** Iranian Art (1996)
- West, *Cults*** D. R. WEST, Some Cults of Grek Goddesses and Female Daimons of Oriental Origin (1995)
- Zahle, *Tombs and Cities*** J. ZAHLE, "Lycian Tombs and Lycian Cities", Actes Lycie, 37-49.
- Zgusta, *Ortsnamen*** L. ZGUSTA, Kleinasiatische Ortsnamen (1984)

Genel Kısaltmalar

<i>aş.</i>	aşağıda	<i>str.</i>	satır
<i>ay.</i>	aynı yazar	<i>s.v</i>	sub voce
<i>bk.</i>	bakın	<i>vd.</i>	ve devamı
<i>bl.</i>	bölüm	<i>vdd.</i>	ve devamının devamı
<i>dn.</i>	dipnot	<i>y.</i>	yukarıda
<i>İ.Ö.</i>	İsa'dan önce	<i>yy.</i>	yüzyıl
<i>İ.S.</i>	İsa'dan sonra		
<i>krş.</i>	karşılaştır		
<i>lev.</i>	levha		
<i>nr.</i>	numara		
<i>res.</i>	resim		
<i>s.</i>	sayfa		

Özet

“Likya’da Kaynak Kültü” başlıklı tez çalışması, yörede kaynaklar odağında gelişen inanç etkinliklerini kurumsallık ve süreklilik dahilinde araştıran bölgesel bir din tarihi araştırmasıdır. Bu bağlamda mimariden ikonografiye kaynak inancıyla bağlantılı unsurların tümü araştırma kapsamına alınmış; Likya’nın kutsal kaynakları, ilgili tapınım döşemleri ve bu alanlarda kutsanan koruyucu kimlikleri tespit etmek yoluna gidilmiştir. Bu yapılırken de inancı temellendiren düşünün dönemsel olarak bölünemeyeceğinden hareket edilerek, “Likya” toponym’ünün işaret ettiği coğrafi sınırlar; kronolojik, etnografik ve din tarihi açısından belli bir dönemi kapsayacak biçimde değil kült tanımı nezdinde süreklilik olgusunun irdelenebilmesi için mümkün olduğunca geniş tutulmuştur.

Likyalıların kaynaklar odağında yapılaşmış kutsal alanları işaret etmek için ne tür bir ifade kullandıkları bilinmemektedir. Aynı biçimde kutsal alanlarla bağlantılı yerel söylencelerin bütünüyle antik yazına yansımamış olması da sorunu arttırmaktadır. Bu nedenle Likya’daki kutsal kaynakların tespiti, farklı süreçlerde yöreye ilişkin atıflarda bulunan çeşitli yazın geleneklerinin kendi ifade biçimleri nezdinde ve hayli sınırlı olmakla birlikte varolan kalıntılar ile yazıtlar dahilinde sağlanabilmektedir. Nitekim bu olgunun doğal sonucu olarak Likya’daki kutsal kaynakların saptanabilmesi, her biri ait olduğu yazın geleneğinde ilgili kutsal alanları yapısal ve işlevsel yönden tarif eden Hititçe ¹³ KASKAL.KUR ve Hellence Krene (*Κρήνη*) ifadelerinin anlaşılmasını gerektirmektedir. Zira bu gereklilik mimariden ikonografiye burada tanıtılan unsurların bütünüyle kavranabilmesi ve bu yolda bölgesel karşılaştırmalarla belli çıkarımlara ulaşılması yolunda kayda değer bir engel oluşturmaktadır.

Bununla birlikte söz konusu araştırma, Likya boyunca onbir farklı alanda (Kabene, Kalbios, Kyaneai, Letoon, Limyra, Patara, Skaroi, Sura, Telandros, Tuminehi ve Wiianavanta (=Oinoanda)) kaynakların özel bir ihtimamla çeşitli etkinliklere odak olduğunu belgeleyebilmektedir. Yine de, söz konusu alanlardan azımsanamayacak bir kısmının (Wiianavanta, Kalbiaos, Kabene, Skaroi, Limyra) konumu bugün için belirsizdir. Diğer yandan Sura ve Tuminehi kaynak yapıları bir kenara bırakılacak olursa, konumuna ilişkin fikir yürütebildiğimiz birkaç kutsal alan da, ya henüz kazılmamış ya da hayli kötü korunmuş olması nedeniyle (Kyaneai, Letoon, Oinoanda, Patara) bütünüyle araştırılamamaktadır.

Tüm bu olumsuzluklara karşın Likya’daki kutsal alanlar araştırıldığında, kaynaklar odağında gelişen uygulamaların yörenin sınırları dahilinde yaygın ve süreklilik arz eden bir dinsel anlayışı temsil ettiği söylenebilmektedir. Buna göre arkeolojik verilerle İ.Ö. 6-5. yüzyıllarda yapılaşmış olduğuna tanıklık edilen kült uygulamalarının (Kyaneai, Letoon, Patara, Tuminehi) yazın verileri dahilinde Likya’nın Demir Çağ öncesi yerleşimcileri Lukkalarla yakından ilişkili olduğu görülmektedir.

Summary

The present MA thesis, “Springcult in Lycia”, focuses on religious activities based on Lycian springs within the institutional process in the history of religion of the region. Every aspect of the spring beliefs, from architecture to iconography, has been taken into consideration. An attempt has been made to classify the Lycian sacred springs and to identify the deities associated with each of them.

We do not know how the Lycians initially identified springcult centres. The examination and identification of the sacred springs in Lycia was primarily based on ancient literary sources, epigraphic documents, numismatic evidence and archaeological remains. In order to understand the identification and function of Lycian sacred spring within their architectural context it is essential to know the meaning of the Hittite word ^D KASKAL.KUR (Under Ground Water Course) and the Greek word *Κρήνη* /Krēne (Sacred Spring, Fountain)

Based on our results from fieldwork in Lycia we have identified eleven different sites [Cabene, Calbius, Cyaneai, Letoon, Limyra, Patara, Skaroi, Sura, Telandrus, Tuminehi ve Wiianavanta (= Oinoanda) that were possibly religious centres focused on springs . In the case of five of the above cult centres (Wiianavanta, Kalbiaos, Kabene, Skaroi, Limyra), the exact location could not be established. Another problem in our investigation is that apart from Sura and Tuminehi, all the cult centres like Cyaneai, Letoon, Oinoanda, and Patara/Telephus have either not been excavated or are very badly preserved, and due to this fact a sufficiently thorough analysis has not been possible.

The conclusion of the present thesis is that in the territory of Lycia the belief in spring and characteristic of activities have contained native Anatolian elements. According to the archaeological remains and philological source of Cyaneai, Letoon, Patara and Tuminehi, these cult centres date back to sixth or fifth century B.C. We have established that the Lycian springcult closely related with the Bronze Age people of Lukka in Lycia.

Giriş

"Mayısın beşini altıya bağlayan gece suların ermişi Hızır ile karaların ermişi İlyas'ın buluştukları rakittir. Onlar o yıl nerede buluşmuşlarsa:- orada bahar bir başka türlü patlar; yıldızlar daha irileşir. saplar başakları, ağaçlar çiçekleri, meyveleri götürmezler. İnsanlar o yıl sağlıklı olurlar, hiç hastalanmazlar. O yıl ölüm de olmaz. Ne bir kış, ne bir karınca, ne arı ne kelebek ölür....' O gece insanlar "mümkünatı, çaresi" olmayan dertlerini derman olsun diye çeşmelerin, pınarların, çayların başlarında Hızır'ı bekler, gözlerini sudan ayırmazlar"

Yaşar Kemal (Bin Boğalar Efsanesi'nden)

Eskiçağların köklerini uzak geçmişten alan ve uzak geleceğe değin çeşitli biçimlerde altılaşacak "inanç öğeleri" şaşılacak denli çok ve çeşitlidir. Bu çeşitlilik bazen salt bir kaya, ateş, itki, ay ya da güneş imiyle kimlik kazanmaktayken, burada konu edileceği üzere kimi zaman da "kaynak" temasıyla cisimleşmektedir.

"Kaynak Kültü", yer altı sularının inananlarca değişik amaçlardaki uygulamalarla cisimleştirildiği bir inanç dizinini içermektedir¹. Bu özelliğiyle de ırmak ya da yağmur kültüyle özdeşleşen uygulamalardan ayrılmaktadır. Kaynak kültünde, suyun yaşamsal önemi onun yer altından geliyor oluşuyla birleşerek çok katmanlı bir inanç öğesine dönüşmüş ve çoğu kez karşılıştığı üzere onu inancın öznesi kılmıştır. Bu noktada başta arınma, bereket, sağlık ve doğurganlık kutları olmak üzere; antikçağda hayli köklü bir geleneğe sahip olan önbilicilik uygulamaları için de kaynak alanlarının özel bir önem taşımış olduğuna tanıklık edilir². Nitekim kutsal kaynakların taşıdıkları önem, bu alanların zamanla politik birer obje olarak görölmelerine ve kült tasvirleri ile bezenmiş masraflı yapılarla tümlenmelerine neden olmuştur³.

Troya Kaynak Mağarası, İ.Ö. 3. bine inen tarihi ve 150 metreye ulaşan yapay yer altı galerisiyle M.Korfmann'a göre, hem kendi türünün bilinen en erken örneği hem de İ.Ö. 2. binyıl Troyalıları için kutsal bir emanet niteliğindedir⁴. Yine Korfmann'a göre, bu kutsallık Troya hükümrani Aleksandu ve Hititli dengi Muwatalli arasında imzalanan antlaşmada, Aleksandu'nun üzerine yemin ettiği üç tanrıdan biri olan ¹⁰ KASKALKUR (=Yer Altına Giden Su Yolunun Tanrısı) kimliğiyle cisimleşmiştir⁵. Troya Kaynak Mağarası gibi Klaros araştırmaları sırasında keşfedilen ve İ.Ö. 3. binden Roma Çağına değin çeşitlilik gösteren seramik verileriyle başlangıçta

¹ Sauer, Quellen 695 vd.

² Cole, Water 162.

³ Neve, Regenkult 34.

⁴ Korfmann, Appalinas 50 vd.; Korfmann, Troia VI-VIIa 404 res. 456-7.

⁵ bk. y. dn. 4.

nl kehanet merkezi ile elenen Kybele Kaynak Mağarası (Demirli Mağara)⁶ ya da Boğazköy/Hattua'da yer alan Pınar Mağarası da (Lev. IV, 1-2) kalıntıları uyarınca özdeş bir kutsallık taıymaktaydı⁷.

Anadolu'da mimarisi ve resim dekoru ile Hitit İmparatorluk Çağı'nda yaygınlaan⁸ bu türden kutsal kaynaklardan en iyi bilinen iki rnek Konya'da Beyşehir ve Ilgın yakınlarında Yalburt'ta yer alan (Eflatunpınar/Yalburt) Kaynak Tapınaklarıdır (Lev. IV, 3-4). Özellikle, Eflatunpınar Tapınağı (¹³KASKAL.KUR Arimatta) gzelenen bir kaynak kıyısına inşa edilmiş dördül kaynak havuzu ve onu bezeyen yüksek kabartma biçimindeki yirmibir adet koruyucu figürden oluşan tasviri anlatımıyla türünün Anadolu ve yakın coğrafyası için bilinen en değerli rneği durumundadır⁹.

Nitekim Hitit Çağı Anadolu'sunda kaynakların kült alanı olarak taşıdıkları dini ve, yapısal olarak temsil ettikleri, politik ayrıcalık; Urartu¹⁰, Frig¹¹ ve İn¹² (Lev. V, 1-6) kültür alanlarında benzer ya da zdei etkileyici rneklerle Roma Çağı'na değin süre gelmitir¹³. Bu noktada, Klasik Çağ Pamfilya bölgesi içinde yer alan Syedra kenti Vaftiz MaĖarası¹⁴ ile Likya ilerinde Tlos reninin yanı başında sağaltıcı kaynağıyla ziyaretilerce hala kutsanmakta olan Girmeler MaĖarasını¹⁵ anarak, bu tür alanların çeşitli inançlarla i içe geçmiş uzun bir zaman dilimi boyunca kullanım gördükleri söylenilebilmektedir.

Bilindiği üzere "kült" kavramı belirli unsurların gerekliliği dahilinde kullanılan bir terminolojiyi işaret etmektedir. Bir tapınak yada kutsal alanının varlığı; ilgili alanlarda törenlerin gerçekleşmesiyle yükümlü dini liderlerin bulunması, düzenli bayram ve törenlerin kutlanıyor oluşu ve söz konusu törenlerin nedenselliğinin ortaya koyulduğu tanrısal iradeyi sergileyen kehanetler ya

⁶ Mağaranın konumu ve kült işlevi yolundaki görüşler için bk. Bean, *İge* 172-3.; ahin., Klaros 18.

⁷ Hattua/Boğazköy Pınar Mağarası için bk. Neve, Hattua 75 vd.; McQueen, Hititler 107 vd.

⁸ Neve, *Regenkult* 34.

⁹ Karagz, *Hitit Anıtları* 54-73.

¹⁰ M.N Von Loon, *Urartian Art* (1996) 40 vd.

¹¹ Midaskent Kaynak Yapısı için bk. Gabriel, *Phrygie* 47; Haspels, *Phrygia* 36 vdd.; bu alanın Kybele tapkısı için kullanılan Hitit geleneğinde bir kaynak tapınağı olduğu yolundaki görüş için bk. zkaya, *Spring-Cult* 97-107.

¹² Didim Açık İlaa Tapınağının (Greaves, *Miletos* 144 vdd.) İnların yöreyi iskanından önce de benzer bir nitelik taşıdığı yolundaki aktarımlar için bk. Greaves, *Miletos* 144-167; Parke, *Oracle* 2 vd.; Didim Apollon Bilicilik Ocağı'nın en erken evresinde -İ.. geç 8.yy. 'da- kutsal alanın, gzelenen bir kaynağı çevreleyen temenos'dan oluştuğu ve söz konusu kaynağın ilerleyen dönemlerde tapınağın en kutsal yerinde varlığını muhafaza ettiği bilinmektedir (Lev. V, 1-3) bk. Akurgal, *Eski Anadolu* 492; Cole, *Water* 163; Greaves, *Miletos* 148. Benzer bir şekilde Klaros Bilicilik Ocağı'nın adytonunda yer alan bilicilik kaynağı için bk. ahin, Klaros 19; ayrıca Bayraklı / Smyrna Kaynak Yapısı (İ.. 7.yy.) için bk. Erül, *emeler* 9.

¹³ Neve, *Regenkult* 35 vd.

¹⁴ G. Huber, *Syedra* (1993) 59 vd. pl. 9.

¹⁵ Köktürk, *Girmeler* 39-41.

da söylene geleneklerinin varlığı; kısaca söz konusu etkinliklerin kurumsal ve bir süreklilik dahilinde araştırılabilirliğini belgeleyen olguların varlığı “kült” ifadesini irdelenebilir kılmaktadır.

Bu yönden bakıldığında Eski Anadolu’da hayli köklü bir geleneğe sahip olduğu not edilen kaynak inancının “kült” terminolojisi dahilinde araştırılmadığı görülür. Aslında bu konuda temel başvuru kaynağı olarak görebileceğimiz, P. Neve’nin Boğazköy’deki kaynak yapılarını konu ettiği çalışma da ilginç bir biçimde “Regenkult.. /Yağmur Kültü” önbaşlığını taşımaktadır. Aşağıda yer yer değinildiği üzere bu ve benzeri noksanlıklar Likya’da kaynak inancının araştırıldığı söz konusu çalışma için temel bir sorun olarak belirmiştir.

*

“Likya’da Kaynak Kültü” başlıklı çalışma, yörede kaynaklar odağında gelişen inanç etkinliklerini kurumsallık ve süreklilik dahilinde araştırarak bölgesel bir din tarihi araştırmasıdır. Mimariden ikonografiye kaynak inancıyla bağlantılı unsurların tümü araştırma kapsamına alınmış; Likya’nın kutsal kaynakları, ilgili tapınım döşemeleri ve bu alanlarda kutsanan koruyucu kimlikleri tespit etmek yoluna gidilmiştir. Bu yapılırken de inancı temellendiren düşünün dönemsel olarak bölünemeyeceğinden hareket edilerek, “Likya” toponym’ünün işaret ettiği coğrafi sınırlar; kronolojik, etnografik ve din tarihi açısından belli bir dönemi kapsayacak biçimde değil kült tanımı nezdinde süreklilik olgusunun irdelenebilmesi için mümkün olduğunca geniş tutulmuştur.

Kuşkusuz bu türden bir çalışma eski çağ yazınından, mimari ve ikonografiye değin pek çok veri bütünüünün değerlendirilmesini gerekli kılmıştır. Bu noktada ilgili antik kaynakça’nın taranması sırasında T. R. Byce’in “Lycians in Literary and Epigraphic Source”; B. Takmer’in “Lykia Oroğrafyası” ve F. Onur tarafından hazırlanan “Antik Veriler Işığında Lykia’nın Hidroğrafyası” başlıklı araştırmalardan faydalanılmıştır. Bununla birlikte yapılar, söz konusu alanlara ilişkin araştırma raporları dahilinde ve ilgili koruyucu kimliklerin tespit edilmesi ise yazıtlar ve nümizmatik veriler nezdinde gerçekleştirilmiştir.

Son olarak, çalışmanın asli amacının “kült” kavramı gibi çok yönlü bir araştırma unsurunun yöntembilim dahilinde konu edilmesi olduğu not edilmelidir. Bu noktada, kapsamlı bir araştırmayı gerektiren bu türden bir çalışmanın, Lisansüstü tezi olarak belli bir zaman dilimiyle sınırlanmış olduğu gözden kaçmamalıdır.

I.Bölüm

Likya Coğrafyası

I.1 Sınırlar

Günümüz Teke Yarımadası'nda konumlanan antik Likya Bölgesi, doğuda Pamfilya ve batıda Karya arasında uzanmaktadır(Lev. I). Akdeniz'e açılan doğal ve korunaklı limanlarıyla Geç Tunç Çağından itibaren yörede siyasal ve askeri bir güç odağını teşkil eden Likya, kendi içine kapalı bir yerleşim coğrafyasına sahiptir. Kuzeyi boyunca yöreyi doğal bir sur duvarı gibi çevreleyen Batı Toroslar Likyalılar için yalnız politik olarak değil kültürel anlamda da görece yalıtılmış bir yaşam alanı oluşturmuştur. Bu yönden bakıldığında, yöreye özgü mezar geleneği ve Likçe yazıtların dağılımı dikkate alınarak batıda Dalaman (İndos Potamos) ve doğuda Alakır Çayı ile kuzey-kuzeybatı istikametinde Beydağları (Masikytos) ve Akdağ (Kragos) arasında kalan bölgenin Likya kültürel coğrafyasını teşkil ettiği söylenebilmektedir ¹⁶.

Kuzeyde Likya'nın sınırlarını Antalya Körfezinden İndus Irmağına (Dalaman Çayı) kadar çizilen bir hat oluşturmaktadır¹⁷. Bu bölge İ.Ö. 84'de Murena'nın, Kibyra'nın başını çektiği tetrapolisi dağıtmasıyla daha geniş ve daha kesin sınırlara kavuşmuştur. Murena bu seferden sonra Kibyra'yı Asia Eyaleti'ne; Bubon, Balbura ve Oinoanda kentlerinin bulunduğu Kabalis Bölgesi'ni Likya'ya dahil etmiştir¹⁸. Batıda Telmessos (Fethiye) İ.Ö. 4.yy'da Likya'ya dahil edilmiş, ancak bu tarihten I.Mithridates Savaşına değin (İ.Ö. 89-85) Mısır (Ptolemaioslar) ve Bergama Krallığı arasında el değiştirmiştir¹⁹. Daha batıda Daidala ve Kalynda'nın Likya sınırları içine alınması da yine aynı tarihlere rastlamaktadır²⁰. Doğuda ise Lykia -politik olarak Alakır Vadisini aşarak Gelidonya Burnu'ndan Strabon tarafından Solyma olarak adlandırılan dağ kütesine kadar uzanmaktadır²¹.

I.2 Topografya (Dağlar, Vadiler, Akarsular)

Teke Yarımadası, bütün Türkiye'nin en çetin ve en engebeli coğrafyalarındandır (Lev. II, 2) Dağlarla deniz veya dipteki ovalar arasındaki düşey farklar 3 km.'lik alan içinde bazen 2000, hatta

¹⁶ Işık, Kaya Tapınakları 110 vd.

¹⁷ Sınırlar için bk. Magic, Roman Rule 516 vd.; Jameson, Lykia 267 vd.; Bryce, Lycians 5 vd.; Zahle, Tombs and Cities 37 vdd; Keen, Dynastic Lycia 2.

¹⁸ Magic, Roman Rule 516.

¹⁹ Magic, Roman Rule 517; Jameson, Lykia 274.

²⁰ bk.y.dn.19.

²¹ Magic, Roman Rule 516.

2500 m'ye ulaşmakta, bu da iklim ve bitki örtüsünden insanların sosyal ve iktisadi yaşamına değin tüm alanlarda belirleyici bir etki yaratmaktadır.

Likya Dağları²² doğu-batı doğrultusunda uzanan Tauros'ların (Toros/Binboğalar) güney-güneybatıya kıvrılarak Akdeniz içine kadar sokulmasıyla oluşmuştur. Bölgenin tümü dağlık bir yapıya sahip olmakla birlikte Likya'nın iki farklı coğrafi oluşum içinde olduğu söylenebilmektedir. Buna göre, Likya'nın en yoğun iskan gören güney kesimi güçlü yarıkların oluşturduğu ve kuzey-güney istikametinde devam eden ırmakların beslediği ovalara sahiptir (Lev. II). Kuzeydeki yüksek havzanın sert havasından yalçın dağ sıralarınca korunan bu sahil bölgesi kışları ılık, yazları sıcak ve kurak olan Akdeniz iklimine sahiptir. Kuzey Likya yüksek ovaları ise (Seki ve Elmalı) Orta Anadolu havzasının jeomorfolojik bir devamıdır. Yörenin iklimi yazları sıcak, kışları soğuk olan Orta Avrupa iklimine benzer. İç kısımlarının en karakteristik coğrafi özelliği kuşbakışıyla bölgenin büyük bir kısmını kapsayan büyük dağ sıralarıdır. Kuzeydoğudan güneye doğru uzanan Tauros'lar, bu sıranın en yüksek dağı olan 3000 m. yüksekliğindeki Akdağlar'dan (Kragos) itibaren geniş bir bütün oluşturarak denize doğru alçalır. Buradan birçok isim altında tekrar kuzeydoğuya doğru dönerek Beydağları'yla (Masikytos) birleşir. Bu ana dağ gurubundan hem kuzeybatıya hem de güneye doğru daha küçük sıralar çıkmaktadır. Bu büküm noktasının merkezinde Milyas Bölgesi'nin yer aldığı ve çevresindeki doruklardan inen ama denize ulaşamayıp bataklık göllerle yer altı kaynaklarına dökülen kaynaklarca bolca sulanan geniş bir ova bulunmaktadır .

Likya, akarsular yönünden fakir bir yöredir²³. Pek çok ırmak yatağı sadece yağış rejimine bağımlı bir akış sergiler. Bu nedenle akarsu rejimi iklime bağlıdır, yılın ancak iki üç ayında akış kuvvetlidir; geri kalan dönemlerde kuraklığın da tesiriyle yataklar ıssızlaşır. Bununla birlikte Eşen/Kocaçay (Ksanthos), Demre (Myros), Aykırıçay (Arykandos), Gökçesu (Limyros) ve Alakır gibi birkaç akarsu, civardaki düdenlerden beslenmek suretiyle süreklilik gösteren kuvvetli bir akışa sahiptir (Lev. III)²⁴.

Doğu Likya'nın en önemli akarsuyu Alakır Vadisi boyunca akan Alakır Çayı'dır. Antik dönemlerdeki adı bilinmeyen Alakır Çayı²⁵ ana kaynaklarını vadinin kuzeydoğusunda yer alan Bakırlı ve Bereket Dağları'ndan almaktadır. Bununla birlikte vadi boyunca yüz kilometreye yakın bir alan içinde başta Kızılbük ve Gönen olmak üzere irili ufaklı pek çok çayla beslenir ve Limyra

²² Likya Dağları ve adlandırmaları için bk. Takmer, Oragrafiya 33-52.

²³ Saraçoğlu, Akdeniz 15-45; Bayburtluoğlu, Likya 7 vd.

²⁴ Likya'nın akarsuları için bk. Tishler, Hydronomia 21-134; Onur, Hidrografiya 52-64; Saraçoğlu, Akdeniz 463 vdd.; Bayburtluoğlu, Likya 12 vd.

²⁵ Alakır Çayı'nın antik dönemlerdeki isminin Limyros , Gages ya da Nessos olabileceği yolunda görüşler bulunmaktadır. Söz konusu öneriler için bk. Onur, Hidrografiya 24.

yakınlarındaki düdenlerin suyunu aldıktan sonra Finike Körfezine dökülür. Gagai (Aktaş), Limyra (Turunçova), Korydalla (Kumluova), Rhodiapolis, Akalissos (Asarderesi), İdebessos (Kozagacı) vadi boyunca konumlanan başlıca yerleşimlerdir (Lev. III).

Kuzeyde Milyas boyunca uzanan Aedesa Irmağı (Akçay), Akdağ'dan (Kragos) doğan Uçarsu ve Kanlı Çay'ın Komba (Gömbe) yakınlarında birleşmesiyle oluşmaktadır. Irmağın bir kolu Khoma yakınlarında Girdev Gölüne yönelirken diğer kolu Podalia üzerinden Avlan Gölüne ulaşır ve Elmalı'nın güneyinde Düden ve Aykırcahan yakınlarında Arykandos'un (Aykırıçay) kaynağı olarak yeniden doğar (Lev. III)

Arykandos Vadisi, Kıyı ve Kuzey Likya'yı birbirine bağlayan önemli bir geçit konumundadır. Vadi boyunca uzanan Arykandos Irmağı (Aykırıçay), Arif köyünün düdenleri ve Akçay ile beslenerek güneybatıda Limyros (Gökçesu) ile birleştikten sonra Finike Körfezine ulaşmaktadır. Daha Batı'da, kaynaklarını dağlardan alan Tokluca ve Kıbrıs Çayları'nın birleştiği alanda Myros Irmağı (Demre Çayı) yer alır ve vadi boyunca dar bir alanda yirmiyedi kilometre ilerledikten sonra Sifat İskelesi'nden denize ulaşır (Lev.III).

Eşen Çayı'nın oluşturduğu Ksanthos Vadisi, Patara'dan (Gelemiş) Balbura'ya değin, Letoon (Kumluova), Ksanthos (Kınık), Pınara (Minareköy), Sidyma, Tlos (Düver), Araxa (Ören) gibi tüm Likya'nın iktisadi ve siyasi anlamda en önemli kentlerine odak olmuştur. Kabalitis'in (Söğüt Gölü) güneybatısından doğan Ksanthos'un (Eşen/Koca Çay) iki büyük kolu Seki ve Alagöz Çaylarıdır. Seki Çayı sularını Balbura yakınlarındaki Karaçulha'dan ve Kabalitis'de doğan Küçükklü Çay'dan alır. Bu iki dere Eyübaşı'nda birleştikten sonra Seki Çay ismi altında Seki'ye değin akmaktadır. Buradan batıya yönelerek Oinoanda'nın (İncealiler) kuzeyinden Ahatlıya değin Karanlık Boğaz denilen bir yarık boyunca akarak Araxa'ya (Ören) ulaşmaktadır. Araxa'da Ksanthos'un ikinci büyük kolu olan Akçay ile birleşir ve buradan sonra Gökçesu ile çoğalarak denize ulaşır (Lev. III)

Eşen'in batısında Çal Dağı (Teleandros) eteklerinden doğan Nif Çayı güneybatıda Kızıldere ile birleşerek Kesteali Çayı (Kızıldere) olarak bilinen antik Glaukos Irmağını oluşturur ve Fethiye Körfezine değin uzanır (Lev. III)

II.Bölüm

Likya'da Kültler

Likyalıların, her tanrısal kimliğin belli bir görev ve belirteç ile tanımlandığı düzenlenmiş bir tanrılar-birliğini tasarlayıp tasarlamadıkları bugün bütünüyle anlaşılamamaktadır. Doğaldır ki, bunun nedeni ele geçen verilerin yetersizliğidir. Aslında, çeşitli tanrılar ve onların görevlerine ilişkin bilgilerin büyük çoğunluğu, mezar sahibi tarafından herhangi bir soyulma tehlikesine karşı koruyucu olarak görevlendirilmiş tanrı ya da tanrıçaların anıldığı mezar yazıtlarıyla sınırlıdır. Söz konusu koruyucuların betimlemeleri ise yok denecek kadar azdır. Buna karşın, Roma Çağı'na değin varlıklarını koruduğunu belgeleyebildiğimiz bir dizi Likyalı koruyucu, yörenin din tarihi açısından kayda değer bir önem taşımaktadır²⁶.

Likyalı koruyucuların tespiti yönünde dilbilim araştırmaları önemli bir yer tutmaktadır. Bu yolda yöredeki yerel dilde yazılmış yazıtlar ve karşılaştırma unsuru sağlayan iki/üç-dilli yazıtlar Likyalı koruyucuların Grek ve Roma Pantheon'undan ayrılmasına olanak sağlamaktadır. Buna göre, Likyalı koruyucu kimlikler Likçe isimlerini muhafaza etmek (Kakasbos, Tabelaos vb.) ya da Hellen özdeşleriyle eşlenmek suretiyle (Eliyâna/Nymphai, Pedrita/Afrodite, Malia/Athena, Trqqas/Zeus) varlıklarını Roma Çağı içlerine değin korumuşlardır²⁷. Diğer yandan, Likya'da tapınım görmekte olan ve Hellen isimleri taşıyan koruyucuların da Likya menşeli olma olasılığı söz konusudur. Bu durumda ismin bütünüyle Helence'ye çevrildiği (Dodekathēoi, Theoi Agreoi, Theoi Skleroi ve Tlos'dan Üç Kardeş Kültü) ya da tanrı/tanrıçanın Grek dünyasında izole edilmiş bir figür olmasına karşın Likya'da yoğun biçimde tapınıldığı görülmektedir (Ares, Kronos ve Dioskurlar)²⁸.

Bununla birlikte Likya'ya tekml yabancı figürlerin de yörede özel ya da genel bir tapınım görmüş olduğu görülür (Kaunos'un Tanrısı ve Arkesimas). İskender'in Likya'yı ele geçirmesi ve ardından gelen süreç pek çok yabancı ögenin yöreye alkışını hızlandırmış; İsis, Serapis, Helios, Herakles ve Sabasios gibi Mısır'dan Trakya'ya farklı kimliklerin Likya'da yurtlanmasına neden olmuştur. Roma Çağı'yla birlikte ise Adresteia, Nemesis, Pan, Teoi Hypsistoi ve Thyke'nin Likya'da tapınım gördüğü bilinir.

²⁶ Leto, Apollon ve İliyâna'lar ilgili bölümlerde detaylıca konu edilmiştir. Burada Likya dini ve onun Roma içlerine değin gelişim süreçleri özetlenmektedir. Bununla birlikte, konuya ilişkin tartışmalar ve kapsamlı bir kaynakça için bk. Bryce, *Lycians* 172-202 (Bryce); Frei, *Götterkult* 1847 vdd. (Frei); Keen, *Dynastic Lycia* 193-213. (Keen); Işık, *Eni Mahanahi* 146 vdd.; ay. Doğa Ana 31 vd.

²⁷ Bryce, 175 vdd.; Frei, 1847.

²⁸ Frei, 1848.

Likya dini üzerine yapılan araştırmalar yörede tapınım görmekte olan yerel koruyucuların doğrudan ya da dolaylı olarak Tunç Çağ Anadolu'suyla yakından ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır²⁹. Bu bağlamda, Pers egemenliğinin Likya dinsel yaşamına göze çarpan bir iz bırakmadığı ortak kanıdır³⁰. Bununla birlikte, İskender'in Küçük Asya'yı ele geçirmesi, yöreye Hellenik unsurlarının akışını hızlandırmasına karşın Likya dinsel düşüncesinin isimler ve ikonografi nezdinde kökten bir değişime uğradığını söyleyebilmek güçtür³¹. Diğer yandan, P. Frei tarafından işaret edildiği üzere Likyalı koruyucuların yerel isimlerini ya da tasvirlerini içeren veriler, İ.S. 3. yy.'a değin yöre halkının söz konusu yayılıma karşı koyduğu yolunda önemli bir kanıttır³².

²⁹ Keen, 193 vd.; Işık, Eni Mahanahi 146 vdd.; ay. . Doğa Ana 31 vd.

³⁰ Frei, Götterkult 1852; Keen, Dynastic Lycia 61- 66.

³¹ Frei, Götterkult 1852 vd.

³² bk. y. dn. 31; Söz konusu direnişin politik temelleri için bk. Adak, Likya ve Roma 134-146.

III.Bölüm

Likya'da Kaynak Kültü

III.1 Eskiçağ Yazını'nda Likya'nın Kutsal Kaynakları

1.1 Kabene Kaynağı (Καβήνη Κρήνη³³)

Herodianus (3.1.331.6) tarafından anılan kaynağın yeri ya da işlevine yönelik herhangi bir bilgi yoktur.

1.2 Kalbios Kaynağı (Κάλβιος Κρήνη)

Steph. Byz. (s.v. Κάλβιος, 327.) tarafından “Likyanın bir kaynağı” olarak anılmıştır. Yeri bilinmemektedir

1.3 Kyaneai Kaynağı

Kyaneai kaynağına ilişkin bilgiler, Pausanias'ın yöreye ilişkin aktarımlarından ve bu aktarımlara koşut olarak III.Gordianus dönemine ait (İ.S. 238-244) bir kent sikkesi üzerindeki KYANEITΩN XPHΣMOΣ (Kyaneai Biliciliği) lejantıyla kaynağa ilişkin yerel bir söylencenin betimlendiği tasviri anlatımdan oluşmaktadır (Lev. VI, 1). Pausanias'ın ilgili aktarımı(7.21.13) şu şekildedir: “Lykia'daki Kyaneai kentinin çok yakınında Apollon Thryxseus'un bir kehanet merkezi vardır. Kyaneai yakınındaki bu su, kaynağın içerisine bakan kimseye aynı şekilde istediği her şeyi görme olanağı sağlar.”

Yakın geçmişte Kyaneai'in konumlandığı Yavu'da yöre sakinlerince gerçekleştirilen bir sulama kuyusu açma çalışması, mimari açıdan özenle düzenlenmiş bir kaynak yapısının açığa çıkmasına sebep olmuştur. Söz konusu yapıyı araştıran M. Thomsen, Yavu Ovasında bir başka benzeri bulunmayan bu tekil kaynağın yapısını Pausanias'ın aktarımları ve III. Gordianus dönemine ait sikke baskıları uyarınca Kyaneai Bilicilik Kaynağı'yla bağlantılı görmüştür (bk. “Kyaneai Kutsal Kaynak Havuzu”; “Apollon Thrykseus”)

³³ Eski Hellence kaynak, göze ve çeşme anlamlarına gelen Krene (Κρήνη) sözcüğü, doğal kaynakları işaret eden Pege (Πηγή) ve çeşme yapılarını tanımlayan Nymphaion'dan (Νυμφαίων) farklı olarak bir yapıyla tümlenmiş ve başta bilicilik olmak üzere çeşitli etkinliklerin gerçekleştiği kutsal alanları işaret etmektedir. Krene'ler için bk. Glasser, Brunnenbauten 1 vdd.; Cole, Water 161.

1.4 Limyra Kaynağı

Plinius (31.18-22), Limyra kentini dolaşan nehir kaynağında rahiplerin, balıkların kendilerine sunulan yiyeceklere karşı sergiledikleri davranışları gözleyerek inananları olumlu ya da olumsuz biçiminde yanıtladıklarını anlatmaktadır. Bununla birlikte, III. Gordianus dönemi kent sikkelerinde, ΛΙΜΥΡΕΙΩΝ ΧΡΗΣΜΟΣ (Limyra Biliciliği) lejanti ve olasılıkla kutsal alanı işaret eden bir sığır ile köpeğin aynı kaynaktan su içmeleriyle resimleştirilmiş yerel bir söylencenin tasviri anlatımı görülmektedir (Lev. VIII, 1) ³⁴. Söz konusu söylence bütünüyle anlaşılamasa da Ant. Lib.'in (İ.S. 2.yy.) Letoidlere ilişkin aktarımlarına koşut olarak (bk.“Melite Kaynağı”) kaynak, sığır ve köpek (kurt) temalarının özdeşliği dikkat çekicidir.

Kutsal alanın kent içindeki konumu ve biçimi bilinmemekle birlikte, J. Borchardt Pilinius'un aktarımlarını dikkate alarak kehanet ocağının, Tiyatro'nun güneydoğusunda bir çok kaynağın Limyros'un orta kaynağı ile birleştiği alanda bulunabileceğini not etmektedir ³⁵.

1.5 Melite Kaynağı (Μελίτη Κρήνη)

Ant. Lib. (Met. Syn. 35) Ksanthoslu Menecrates ve Nikandros'un Lykiaka adlı eserinden alıntı yaparak, Leto'nun ikizleri doğurmasının ardından yöredeki çobanlarla arasında geçen mücadeye ilişkin bir söylenceyi aktarmaktadır. Söylence içerisinde ikincil bir motif olarak, Ksanthos Irmağı'na varmadan önce “Melite” adlı bir “Krene” nin bulunduğu zikredilmektedir. Metnin ilgili bölümü şu şekildedir:

“Ksanthoslu Menecrates ve Nikandros Lykiaka'da anlatıyor: Leto, Apollon ve Artemis'i Asteria Adası'nda doğurduğunda, onları Ksanthos'un yıkanma yerlerine götürerek Lykia'ya vardı. Tanrıça, Likya'ya ulaştığında Ksanthos Irmağı'na varmadan önce, ilkin Melite Kaynağı'na rastladı ve çocuklarını burada yıkamak istedi. Ancak sığır çobanları, sığırların kaynaktan su içebilmeleri için tanrıçaya engel olunca, Leto Melite'yi terk ederek oradan uzaklaştı. Yolda tanrıçanın karşısına çıkan ve kıvruk sallayan kurtlar kılavuzluk yaparak onları Ksanthos Irmağı'na kadar götürdüler Tanrıça Leto burada susuzluğunu giderip çocuklarını yıkadıktan sonra, Ksanthos'u Apollon'un kutsal mekanı olarak belirledi. Böylece önceleri Tremillis olarak söylenen yöreyi de kendisine kılavuzluk eden kurtlardan dolayı Lykia olarak adlandırdı. Bundan sonra da kendini kovan sığır çobanlarına ceza vermek üzere kaynağı (Melite) gidip orada sığırlarını yıkamakta olan çobanları kurbağaya biçimine soktu. Sonrada sert bir taşla sırt ve omuzlarına vurarak kurbağaları kaynağı fırlatan tanrıça, onlara su diplerinde bir yaşam verdi”

1972 ve 1977 yıllarında kutsal alanın kuzeybatısında Ant. Lib.'in aktarımını doğrulayacak biçimde dördül bir kaynak yapısı açığa çıkarılmıştır. Nitekim yapı, O. Benndorff'u takip eden Ch. Le Roy tarafından Melite Krene ile özdeşleştirilmiş ve H. Metzger tarafından Erbinna ve Pixodoras

³⁴ Aulock, Lykien 65.

³⁵ Borchardt, Limyra 23 vd.

yazıtları uyarınca yerel çoklu tanrıça grubu Eliyâna'larla ilişkilendirilmiştir³⁶ (bk. "Letoon Kutsal Kaynak Havuzu"; "Eliyâna'lar / Nymphai")

1.6 Oinoanda Kaynağı³⁷

Oinoanda kentinin konumlandığı tepeliğin eteklerinde az da olsa hala menevişlenen orta ölçekli birkaç kaynak bulunmaktadır. Bununla birlikte, yörede gerçekleştirilen yüzey araştırmaları neticesinde açığa çıkarılan epigrafik malzeme, bu kaynaklardan bir kısmının çeşitli kutsal alanlarla bağlantılı olduğunu ortaya koymuştur (Lev. VIII, 2). Buna göre, Akropol'ün batı yamacında yer alan Leto kutsal alanında (bk. "Leto") ve hemen hemen kesin olarak doğu yamaçta Nymphai'ler kutsal alanında birer kutsal kaynak bulunmaktaydı (bk. "Eliyâna'lar / Nymphai'ler"). Daha küçük bir kaynak ise Nymphai'ler kutsal alanının aşağısında ve bugün hayli kötü durumda bulunan bir yapı bütünlüğü içinde yer almaktadır. Süregelen araştırmalarda, ilkin Asklepios'la bağlantılı görülen yapı, civarda ele geçen bir yazıt uyarınca Apollon'a adanmış, olasılıkla bilicilik etkinliklerinin gerçekleştiği bir tapınak olarak yorumlanmıştır (Lev. VIII, 3)³⁸.

Yine de gerek Oinoanda'nın henüz bilimsel kazılarla araştırılmamış olması gerekse kentin din tarihinin bugün için belirsiz oluşu ilgili kült alanlarının detaylıca araştırılmasına olanak vermemektedir.

1.6 Skaroi Kaynağı (Σκάροι Κρήνη)

Herodianus (3.1.190.3-4) aynı adı taşıyan bir kent ve kutsal kaynaktan bahsetmektedir. Steph. Byz.'da ise (s.v. Σκάροι, 573) bu bilgiye ek olarak adakta bulunacak kişilerin kaynağın içine herhangi bir şey atmadıkları not edilmiştir. Kent ve muhtemelen bir yapı ile tümlenmiş olan kaynağın yeri bilinmemektedir.

1.7 Sura Kaynağı

Antik yazında Sura Kaynağı'nın kulaktan kulağa taşınmış bir ün taşıdığı görülür. Polycharmos (İ.Ö. 3-2. yy.) ve Artemidoros'dan (İ.Ö. 2-1. yy.) yaptığı alıntılarla Athenaios'un (İ.S. 2-3. yy.) ve, Pilinius, Plutarkhos, Heraodrianus, Aelianus gibi eskiçağ yazarlarının kutsal alanın konumu, yapısı ve işlevine ilişkin anlatımları bugün kısmen ayakta olan yapı bütünü'nün anlaşılabilmesi yolunda önemli bilgiler sunmaktadır. Buna göre, "Phellos ve Myra arasında bir köy olan Sura'da, Apollon Surios

³⁶ I. J. Roy, Alexander 55; Metzger 1992, 14.

³⁷ Stenton-Coulton, Oinoanda 18.

³⁸ Stenton and Coulton, Oinoanda 18 dn. 4'e göre J. J. Coulton, PCPSNS 29 (1983) 2; krş. Milner, Apollo 141 vdd.

Tapınağı ve tapınağın önünde Apollon'a adanmış bir koruluk içinde rahiplerin tıpkı kuşlarla yapılan fala benzer bir teknikle balıkların davranışlarını ya da onların türlerini gözledikleri bir kaynak bulunmaktaydı”³⁹.

Antikçağ'da limana açılan bir koy konumundaki kutsal alan bugün teknil bataklık durumundadır. Bununla birlikte kutsal alanın doğu yanında menevişlenen kaynak ve onun batı yanındaki tapınak bugün nispeten koruna gelmiştir (bk. “Sura Kaynak Tapınağı”; “Apollon Surios”)

1.8 Telandros Kaynağı

Telandros Kaynağı, Quin. Smyr.'in (İ.S. 4.yy.) Glaukos'un ölümünün ardından vuku bulan olayları anlattığı pasajda zikredilmektedir (4.1-12) İlgili bölüm şu şekildedir:

“.....
Rüzgarlar süratle uzaklara taşıdılar onu,
yüksek Telandros'un eteklerinde hoş bir düzlüğe
Ve sonra mezarının üzerine
Granit bir blok diktiler.
Nymphe'lerse orada kutsanmış bir kaynak yarattılar,
Sonsuza kadar akan ve nesiller boyu
'berrak akan' Glaukos diye söylenecek olan.
Tanrılar bunu, Likyalı kralın şanına yapmış oldular”

Telandros kenti Çal Dağı eteklerinde yer almakta ve Glaukos Irmağı'nın ana kaynağını oluşturan Nif Çayı'nın doğduğu alan olarak bilinmektedir⁴⁰.

1.9 Telephos Kaynağı (Τηλέφου Κρήνη)

Telephos'un Likya'yla olan bağlantısı, onun Akhileus ile giriştiği mücadelede yaralanmasının ardından vuku bulmuş ve Telephos olasılıkla Patara Bilicilik Ocağı'ndan aldığı öğüt uyarınca kente yakın bir kaynakta yarasını yıkamıştır⁴¹.

Helenistik Çağda eser vermiş Menaikhmos'dan alıntı yapan Herodian. (3.1.119.19-22) ve Strab.Byz.(s.v. Τηλέφος δημοσ καὶ Τηλέφου κρήνη Λυκίας, 620) kaynağa ilişkin şunları not etmiştir : “Lykia'nın Telephos halkı ve Telephos Kaynağı: Meanaichmos, Telephos'un Kaynağı'nın Patara'dan 7 stadia uzaklıkta gösterildiğini, Telephos'un orada yarasını yıkayarak temizlediğinden dolayı (kaynak

³⁹ Ael., De nat. An. 8.5. 9-37; Herodian. 3.1.190. 9-10; Plut. De.solan. 976; Plin. Nat. Hist. 32.17; Athen. 8.8 .

⁴⁰ Frei, Götterkult 1817.

⁴¹ Telephos'a ilişkin Kıbrıs anlatısı ve burada olasılıkla Patara biliciliğinin zikredildiği yolundaki yorum için bk. Parke, Oracle 189; Işık, Patara 4.

suyunun) bulanık olduğunu söyler”. Bununla birlikte, Pausanias 9.41.1’de Telephos’un yarasını yıkadıktan sonra Patara Apollon tapınağına adakta bulunduğu not edilmiştir: “Ancak Likyalılar Patara’da Apollon Tapınağı’nda, Telephos’un adağı ve Hephaistos’un el emeği olduğunu söyledikleri bronz bir krater gösterirler.” Nitekim Pausanias’ın aktarımı İ.Ö. 4. yy.’da değin geri giden bir geleneği yansıtmaktadır ve Telephos’un Rhodos’da Athena Lindos tapınağına Likya Apollon’undan aldığı öğüt uyarınca bir altın kazan sunduğunu kaydeden bir yazıtla da uyumlu görülmektedir⁴².

Klasikçağ Helen söylencelerinde yaşamı hayli dramatik efsanelerle anılan, Herakles’in Auge’den olma oğlu Telephos’un, Mopsos gibi⁴³ Anadolu’nun erken dönemleriyle ilintili tarihsel bir kimlik taşıdığı ve bu yönüyle Telephos isminin Hititçe theophorik bir öge olan “Telepinu” isminden devşirildiği bilinmektedir⁴⁴. Muksos/Mopsos ve Telepinu/Telephos figürleri arasındaki bir başka yakınlıkta Eski Anadolu söylencelerinde Ktistes/Kent Kurucu olarak anılmalarına koşut olarak o yörelerin kaynaklarıyla bağlantılı kültlerde de etkin olmalarıdır. Nitekim bu olgu, Kilikya’da Mopsou Krene ve Likya’da Telephou Krene olarak anılan kutsal alanların bulunuşuyla, ve daha ilginç Ege’nin en önemli kült alanlarından Klaros ve Hieropolis’deki kutsal kaynaklara ilişkin söylencelerde de bu iki figürün yer almalarıyla kayda değer bir anlam taşımaktadır⁴⁵.

Telephos söylencesinin romantik dokusu bir yana bırakılacak olursa -burada kahramanın yarasını yıkamasının ardından suyun bulanıklaştığı yolundaki söylence motifi işaret edilmektedir- Likya boyunca şaşılacak denli yaygın bir görünüm arz eden kükürtlü kaynaklardan birinin zikredilmekte olduğu akla yakındır. Bu olguya koşut olarak bugün neredeyse tüm Patara kentinin altında yer alan ve kent boyunca birkaç alanda gözelenen kükürtlü su kaynakları Telephos söylencesinin asli unsurlarını bu yönden doğrular görünmektedir. Bu yönden bakıldığında, Menaichmos’un, Telephos Krene’nin Patara kentinden 7 stadia (1.3 km.) uzaklıkta bulunduğu yolundaki aktarımı doğrulanabilmektedir.

Söz konusu alanlardan yöre sakinlerince Kokarsu olarak anılan ve alanın fotoğraflanması sırasında tanık olunduğu üzere sağaltıcı özelliğiyle halen kutsanan kükürtlü su kaynağı (Lev. IX, 1) etnografik olduğu kadar yazın verileri nezdinde arkeolojik olarak da kayda değer bir önem taşımaktadır⁴⁶. Bugün Kaş-Fethiye arası anayolun altında kayalık bir alanda menevişlenen Kokarsu ,

⁴² Parke, Oracle 189.

⁴³ Işık, Pampilya 22-44.

⁴⁴ Cornilius, Telephos 53 vd; Stewart, Telephos/Telepinu 109-113.

⁴⁵ Klaros için bk. Şahin, Klaros 22 vd.; Hieropolis için bk. Bean, Karia 277 vd.

⁴⁶ Işık, Patara 4.

Kısık'a uzanan modern yolun doğusunda yer almakta ve antik yazında zikredilen 7 stadia'lık (1.3 km.) uzaklık dikkate alındığında Telephos Kaynağı ile uyumlu görünmektedir.

1.10 Wiianavanta ^D KASKAL.KUR'u/Wiianavanta Kutsal Kaynağı⁴⁷

Wiianavanta kenti ve onun ^DKASKAL.KUR'u (Kutsal Kaynağı) Hitit kralı II.Murşili (İ.Ö. 14.yy.) ve Mira-Kuvaliya ülkesi beyi Kubanda-Kurunta arasında gerçekleşen bir antlaşma metninde zikredilmektedir. Antlaşma metni şu şekildedir: “Bu tarafta Wiianavanta kentinin ^D KASKAL.KUR'u (Kutsal Kaynağı) senin sınırın olacak ancak sen Aura kentini (teritoryumu) geçmeyeceksin”⁴⁸.

Ksanthos Vadisi'nin kuzeydoğu ucunda bugün Seki Ovası içinde kalan Oinoanda kenti, dilbilim verileri nezdinde Hitit kayıtlarında Wiianavanta olarak tanıtılan yerleşimle özdeşleştirilmektedir⁴⁹. Buna göre, Hititlerce Lukka Halkları Ülkesi içinde sayılan Wiianavanta (=Oinoanda) yukarıdaki antlaşma metni uyarınca ^D KASKAL.KUR ifadesiyle işaret edilen bir kutsal alana sahiptir⁵⁰. “Yer Altından Giden Su Yolu/ Düden” olarak çevrilen söz konusu ideogramın Hitit kayıtlarında dokuz kez ve her seferinde DİNGİR/Tanrı determinativiyiyle birlikte yazıldığı bilinmektedir⁵¹. Buna göre ^D KASKAL.KUR ifadesi, hidrografik bir tanımlayıcı olarak antlaşma metinlerinde taraflar arasındaki sınırı belirtmek için kullanılmakta, bununla birlikte dua metinlerinde koruyucu bir figürü ve çeşitli ritüellere ilişkin yazıtlarda da tören alanını işaret etmektedir⁵². Bu yönden bakıldığında Troya, Eflatunpınar ve Boğazköy'deki kaynak tapınakları için de aynı ideogramın kullanılmış olması, bu ifadenin kutsal alanları yapısal anlamda da tanımlayan bir içeriğe sahip olabileceğini ortaya koymaktadır. Hitit yazınında çevresi koruluklarla düzenlenmiş, kirletilmeleri ya da ağaçlarının zarar görmesi yasa koyucu tarafından ağır cezalarla engellenen bu türden kült alanlarında⁵³, başta önbilicilik olmak üzere, bereket, arınma, vb. dinsel etkinliklerin gerçekleştiği bilinmektedir⁵⁴. Diğer yandan, kral ve kraliçenin dirliğinin korunmasına hizmet eden adli uygulamalara da odak olan kaynak alanları, bu yönüyle dünyevi olduğu kadar dini anlamda da

⁴⁷ Eski Anadolu'da biri Kizzuwatna'da , diğeri Halys (Kızılırmak) kıyısında ve diğeri de Mira Ülkesi (Afyon –Karahisar) ile sınır Wiianavanta isimli üç yerleşim bilinmektedir. Burada söz konusu olan G.batı Anadolu'da Kabalis yöresine lokalize edilen yerleşimdir. İlgili tartışmalar için bk. Forlanini, Geography 218.

⁴⁸ Gordon., ^D KASKAL.KUR 71; Mellink, Lukka-Lycia 34vd.

⁴⁹ Wiianavanta=Oinoanda için bk. Del Monte-Tischler, 1978 482-84; Zgusta, Ortsnamen 432 (s.v.Οινόανδα)

⁵⁰ bk.. y. dn.48.

⁵¹ Gordon , ^DKASKAL.KUR 75 vd.

⁵² agc., 72 vd.

⁵³ Karauğuz, İ Hitit Anıtları 56.

⁵⁴ Gordon , ^D KASKAL.KUR 71 vdd.

şargı alanı biçiminde kutsanmaktaydılar⁵⁵. Bu olguya koşut olarak, geleneksel Anatanrıça figürünün yanında⁵⁶, her biri ayrıca yemin tanrıçaları olarak anılan kaynak tanrıçalarının⁵⁷ ve “kaybolan tanrı” söylencesi izleğinde Göğün Baş Tanrısı /Telepinu’nun⁵⁸ Kaynak Tapınakları’yla yakından ilişkili olduğu bilinmektedir.

⁵⁵ Güterbock, Eri 280 vd.; Günbattu, Su Ordali 85 vd.; Karasu, Büyük Deniz 357 vdd.; McMahon, Tuttelary Deities 206.

⁵⁶ Güterbock, Hittite Monuments 53 vd; Melaart, Eflatun-Pınar 113.

⁵⁷ bk. y. dn. 55.

⁵⁸ McQueen, Hattian Mythology 172 vd.

III.2 Kutsal Kaynak Yapıları

2.1 Kyaneai Kutsal Kaynak Havuzu⁵⁹

(Lev. VI)

Yavu köyünün güneyinde, Kaş'a giden eski ve yeni yolun arasında kalan alanın içinde şimdiki toprak seviyesinin 5 m.'den daha fazla altında mimari açıdan büyük bir zahmetle düzenlenmiş bir kaynak yapısı bulunmaktadır. Polye tabanı üzerine inşa edilen yapının üstü bugün beton bir duvarla kapanmıştır. Yine de, kuzeybatıdan su havuzuna inen ve oldukça düzgün işlenmiş kalker taşı bloklardan örülü 6 basamaklı merdiven yapısı ve onu her iki yanda sınırlayan kenar duvarlar görülebilmektedir (Lev. VI)

Kaynak yapısı güneybatıda kireçtaşıdan hafifçe basamaklandırılmış ve kuzeydoğuda devşirme malzemeyle örülmüş bir duvar yapısından oluşmaktadır (Lev. VI, 3). Güneybatıda duvarın en alt taş sırası, su havuzunun içine doğru genişlediği anakaya üzerine oturacak biçimde yerleştirilmiştir. Bu duvar, merdiven civarında basamakların içine girmeyip bunların üstüne inşa edilmiş; böylelikle de her bir taş sırasının yüksekliği, denk gelen merdiven basamağının yüksekliğine uydurulmuştur (Lev. VI, 4). Bu duvarın karşısında (kuzeydoğuda) içinde bir sütun tamburunun da bulunduğu devşirme malzemeyle oluşturulmuş kaba örgülü bir yan duvar bulunmaktadır. İçbükey bir form gösteren bu duvarın, doğu yanda yapılan sondajlarda tespit edilen olası Bizans Kuyusu'yla bağlantılı olabileceği not edilmektedir.

Böylelikle güneybatı ve kuzeydoğuda basamakları sınırlayan duvarların olasılıkla birbirlerinden ve merdivenden farklı bir yapıım evrelerine ait oldukları ve basamakların önceki evrede güneybatıya doğru daha da uzandığı anlaşılmaktadır. Merdivenin konumlandığı kuzeybatı yönde yapılan beş sondaj, basamakların yüzeyden 2.45 m. derinlikte bir seviyeye yükseldikten sonra düz ve taştan bir yürüme yoluyla aynı yönde yaklaşık 25.5 m. daha devam ettiği görülmüştür. Bununla birlikte muhtemelen sonraki bir evrede yürüme yolunun 17.5 m.'sinde, yüzeyden 95 cm.'ye kadar yükselerek başka bir yürüme yolu ile tümlendiği anlaşılan başka bir merdiven yapısı saptanmıştır (Lev. VI, 5)

Kyaneai Basamaklı Kaynak Yapısı'nın tarihlendirilmesi, bunu mümkün kılacak verilerin noksanlığı nedeniyle sorunludur. Bununla birlikte, söz konusu yapıdan bağımsız olarak III.Gordianus dönemi kent sikkesi üzerinde ilgili uygulamaların bir kaya sunağıyla temsil ediliyor

⁵⁹ Thomsen, Kyaneai 43-48; Öner, Kaş-Demre 30-51.

oluşu, kutsal alanın İ.Ö. 5. yy'a değin izlenebilir süreklilik arz ettiğini ortaya koymaktadır⁶⁰ (bk. "Apollon Thrykseus"). Diğer yandan, Thomsen ve F.Kolb tarafından değinildiği üzere Roma Çağı'nda kutsal alanın tapınak bütünlüğü içine alınmış olması da sondajlar nezdinde olası görünmektedir⁶¹.

2.2 Letoon Kutsal Kaynak Havuzu⁶²

(Lev. VII)

Leto Kutsal Alanı'nda süregelen örenbilim araştırmaları, yörenin İ.Ö. 6. yy.'dan başlayarak Bizans Çağı'na değin kutsal alanın çeşitli imar çalışmalarına odak olduğunu belgelemiştir. Bu yolda, İ.Ö. 4 yy.'a tarihlenen Artemis Tapınağı'nın her iki yanında konumlanan Apollon ve Leto tapınaklarının Helenistik Çağ'da ve tapınak bütünü'nün güneybatı yanında yer alan Nymphaion'un İ.S. 2 yy.'da yeniden inşa edildiği bilinmektedir. Aşağıda tanıtılacak kaynak yapısıysa kutsal alanın kuzeybatı köşesinde, Helenistik ve Pers Dönemi yapılarının temelleri altında nisbeten açığa çıkarılabilmiş durumdadır (Lev. VII, 1)

Tapınak bütünü'nün kuzeybatı yanında konumlanan kaynak yapısı 14.40 x 5.50 m. ölçülerinde dikdörtgen biçiminde tasarlanmıştır (Lev. VII, 2). Tek cephede yükseklikleri 80 cm.'yi bulan yapının sağda iyi, arkada kabaca kesilmiş ve sert kalker döşeme taşlarından oluşan bir temel üzerinde durduğu görülmüştür. Cephenin kuzeydoğu köşesinde bir kanal, blokları kesintiye uğratarak suyun çıkışına izin verecek şekilde yapı dışına uzanmaktadır. İçteki düzenek ihtiyaç fazlası suyu kanallar aracılığı ile boşaltarak, sürekli sabit su seviyesinin korunduğu *mutadis mutandis* biçiminde tasarlanmıştır

Havuz içerisinde yapılan sondajlarda 5.43 m.'ye kadar inilmiş, buna karşın herhangi bir kalıntıya daha da önemlisi gözeye ilişkin bir ize rastlanmamıştır. Bu nedenle yapının ana kaynağının kalker su taşıma kanalının uzanım yönüne koşut kuzeybatı yönden olduğu fikri ağırlık kazanmıştır.

Kalıntıların hayli kötü durumu yapının nasıl tasavvur edilebileceği yolunda bir fikir vermekten uzaktır. Bu yolda yapının dördül toplama havuzundan oluşan yalın bir tasar oluşu da onun benzeri yapılarla karşılaştırılarak bir zamandizin içine yerleştirilmesine engel olmaktadır. Yine de yapım tekniği yönünden Ksanthos Akropol'ü sur duvarıyla yakın ilişki içinde ve boyutuyla da akropolde yer alan Üç Sellalı Tapınakla (10.30 x 12 m.) benzeştiği kabul edilmektedir. Eğer ilk evrelerde

⁶⁰ Kutsal alanın yöreye "Helenlik unsurların girişinde önceki bir süreçte" işlevini sürdürmekte olduğu yolundaki görüş için bk. Thomsen, Kyancai 47 vd

⁶¹ Thomsen, Kyancai 48.

⁶² Metzger 1992, 8 -16.

sunuların bırakıldığı sunak için de paralel bir zamandizin düşünülecek olursa, Leto'nun olacak olan bu tapınak bölgesinin tahkimi, tıpkı Ksanthos Akropolü'nün belli yapılarındaki gibi, Likya'nın erken dönemlerine değin geri gittiği kabul edilecektir. Tarihleme için bir başka argüman da yapının çevresinde ele geçen çömlek parçalarıdır. İ.Ö. 6. yy.'ın ilk yarısından son çeyreğine değin uzanan parçalar, Letoon Kaynak Havuzu'nun Ksanthos Akropol'ündeki yapılarla birlikte düşünülmeleri gerekliliğini destekler niteliktedir.

Böylelikle kaynak yapısının ve dolayısıyla ilgili tapınım alanının İ.Ö. 6 ve 5. yy.'larda kutsal alanın kuzeybatı yanında konumlandığı; Helenistik ve Roma Çağları'nda ise, muhtemelen kutsal alanın çeşitli nedenlerle yeniden imar görmesiyle, kült alanının tapınak bütünlüğünün güneybatı yanına taşındığı anlaşılmaktadır⁶³.

2.4 Sura Kaynak Tapınağı⁶⁴

(Lev. X)

Sura öreni Demre-Kaş yolunda, Demre'nin 5 km. uzağında konumlanmaktadır. Kente ilişkin kalıntılar doğu-batı uzanımlı dar bir düzlük üzerinde yer alan akropol çevresinde bulunur.

Antikçağ'da limana açılan bir koy konumundaki kutsal alan bugün tekml bataklik durumundadır (Lev. X, 1). Alanın doğu yanında menevişlenen kaynak bugün de denize değin menderesler oluşturarak akmaya devam etmektedir. Kaynağın ağzında muhtemelen geç dönemde yenilenmiş bir kanal görülmektedir (Lev. X, 2) Bununla birlikte, kutsal kaynağın batı yanında iç duvarlarında Tanrı Sozon ve Zeus Atabyrius'a ithafen grafitilerin okunduğu, Dor düzeninde bir tapınak bulunmaktadır (Lev. X, 3-4) Kuzey-güney uzanımında 13.70 x 7.50 ölçülerindeki tapınak templum in antis biçiminde tasarlanmıştır (Lev. X, 4). Kısmen koruna gelmiş olan yapı, harç kullanılmaksızın kireç taşı bloklardan inşa edilmiştir. Tapınağın sellası ve önyüzü, üst yapıya ait blok taşlardan oluşmuş bir yığın görünümündedir. Yine de bu yığın içindeki mimari örgeler (triglif ve metop dizileri, sütun tamburları) yapının İ.Ö. 1-İ.S. 1. yüzyıla tarihlenmesine olanak sağlamaktadır .

Sura Kutsal Alanının imarı. elimizdeki veriler nezdinde Geç Helenistik Çağ'da vuku bulmuştur. Bununla birlikte kaynağın akropolün iskanına koşut olarak İ.Ö. 4. yy.'da da çeşitli etkinliklere odak olduğu, Likya tipi anıt mezarların güneybatı yanında, kutsal alanı gözler biçimde duran heykel altlığı ışığında olası görünmektedir (Lev. X, 1) Diğer yandan, bu türden kutsal

⁶³ Metzger 1992, 15 vd.

⁶⁴ Borchardt, Myra 76 vdd.; Bayburtluoğlu, Likya 36 vd.

alanların anılan süreçlerde çeşitli imar çalışmalarına odak olduğu bilinmektedir⁶⁵. Nitekim, birbirlerinden tamamen bağımsız coğrafyalarda yer alan Paflogonya Keltepe Kaynak Tapınağı (Lev. X, 5) ve Sura Kaynak Tapınağı arasındaki kronolojik özdeşlik, planlama açısından da izlenebilmektedir. Bununla birlikte, Bizans Çağıyla birlikte Sura'da tapınağın kuzeydoğu yanına inşa edilen Kilise yapısı⁶⁶ ve Keltepe'de ise bizzat tapınağın Kiliseye dönüştürülmüş olması⁶⁷, söz konusu kült alanlarında süregelen etkinliklerin sürekliliğini belgelemesi açısından da ayrıca önem taşımaktadır

2.5 Tuminehi / Tymnessos Nymphe'ler Kutsal Kaynak Evi ⁶⁸

(Lev. XI)

Likçe Tuminehi, Hellence Tymnessos olarak anılan yerleşim; nüvizmatik veriler, antik yazın ve arkeolojik buluntular aracılığıyla Kalkan'ın kuzeydoğusundaki dağlık alanda yer alan Köybaşı kalıntılarıyla özdeşleştirilmektedir.

Tuminehi Kaynak Yapısı, kent merkezi ve akropole ait kalıntıların kuzey yanında önceki araştırmalarda kaya mezarları olarak tanıtılan yapı grubu içinde yer almaktadır (Lev. XI, 1-2) Kuzeydoğu-güneybatı istikametinde uzanan yapı, içinde bulunduğu alandaki anakaya kütlesi kullanılmak suretiyle önde 6x2.45 m. ve arkada 5.24 x 4.14 m. ölçülerindeki iki kaya odasından oluşmaktadır (Lev. XI, 3-4) Yapının iç-odası, güneybatıda bir su kaynağıyla bütünlük içinde düzenlenerek su çıkışı ve buna bağlı tahliye kanalını içermektedir (Lev. XI, 4) Buna göre kaynak, 13 cm. derinliğinde ve 1.70 m. uzunluğundaki bir kanal aracılığıyla yapı içinde güneybatı,kuzeydoğu ve kuzey istikametinde uzanmaktadır. İç düzenleme de söz konusu kanalın yanı sıra, kuzey ve batı duvarlarda yer alan düzgünleştirilmiş altlıklar da yapının tapınım alanı olarak düzenlenmiş bir kült odası olduğu yolunda izler sunmaktadır. Özellikle altlıklar üzerinde 9 x 12 cm. genişlik ve 4 cm. derinlikte 14 adet dübel yuvası bu alanda gerçekleştirilen ritüellerde kutsanmakta olan koruyucu figürlerin tasvirlerini içeren kabartma ya da yontuların üzerine yerleştirildiği bir altlık görevi için uygun bir görünüm sunmaktadır (Lev. XI, 3-4)

J. Borchardt 2003 yılında hazırlamış olduğu araştırmada; yapının boyutları, kaynakla organik bir bütünlük içinde planlanmış olması ve arka odada ele geçen bronz bir kaseyi dikkate alarak,

⁶⁵ Neumann, Quellheiligtum 26 vd. : Keltepe Kaynak Tapınağı , Sura'ya koşut biçimde ana kaynağın korunarak bunun kıyısına inşa edilmiş dorik bir tapınaktan oluşmaktadır. Yapı planlama ve ilgili mimari öğeler dahilinde Neumann tarafından İ.Ö.1-İ.S. 1.yy. 'a tarihlenmektedir.

⁶⁶ Foss, Lycian Coast 23 vd.

⁶⁷ bk. y. dn. 65.

⁶⁸ Borchardt, Tuminehi 35-36.

buranın kaya mezarının ötesinde kaynakla bağlantılı bir kült alanı olarak düşünülmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Buna göre, mağara ya da kaynak kutsal alanı biçiminde tanımlanan Tymnessos Kutsal Kaynak Evi, Letoon üç dilli yazıtının Leto, Artemis, Apollon ve yerel kaynak tanrıçaları Eliyâna'lara (Nymphe'ler) ilişkin içeriği bağlamında değerlendirilerek, İ.Ö. 5-4. yy.'lara tarihlenmiştir⁶⁹.

⁶⁹ a.g.e., 36.

III.3 Kaynak Tanrı/Tanrıçaları

3.1 Apollon

Antik yazında Likya ve Apollon arasındaki bağlantılar İ.Ö.8.yy.'a değin geri izlenebilmektedir. İlyada'da Patraklos'a yenik düşen Likyalı önder Sarpedon'u yurduna götürme görevi Apollon'a düşmüştür (İl. XVI, 676-693) Apollon bu özelliğiyle Homeros tarafından, Troya müttefiki Likya'nın "Ulusal Tanrısı" olarak yorumlanabilecek biçimde "Lykegenes" ünvanıyla anılmıştır (İl. IV, 103). Nitekim her biri çeşitli söylenceler doğrultusunda "kurtsoylu ve ışıksoylu" karşılıklarıyla anlam kazanan "Lykegenes" önadının⁷⁰ aynı zamanda "Likyalı" karşılığını veriyor oluşu, Apollon'un "Likya'nın Ulusal Tanrısı" olarak ünlenmesine koşut bir değer taşımaktadır.

Bakkhos gibi⁷¹ Hellas'da "yabancı" bir unsuru temsil eden ve söylenceler izleğinde Delphi başta olmak üzere pek çok kült alanında "sonradan gelen/zorla ele geçiren"⁷² bir kimliği tanıtan Apollon'un, bu aktarımlara uygun bir örnek oluşturacak biçimde, isminin Helenik bir etimoloji göstermediği bilinmektedir⁷³. Bu yönden bir kez daha Likyalıların da soy ataları olan Batı Anadolu menşei Luvi inanç öğeleriyle yakından ilişkili görülmekte ve Hitit kayıtlarında "Taurisa/Troya" tanrısı olarak tanıtılan "Appaluinas" ile bağlantılı bir figür olarak yorumlanmaktadır⁷⁴. Buna göre "bütün tanrıların en Yunanlısı", "İç Anadolu'daki Hitit İmparatorluğu'ndan gelme" ve "Eski Anadolu tanrılarının tek bir kimlikte cisimleştiği en yüce görünümüdür"⁷⁵.

Diğer yandan Likya'da açığa çıkarılan yazıtlar, her ikisi de theophorik bir öge olan Natri ve Pulynda isimlerinin Apollon ile bağlantılı olabileceğini ortaya koymuştur⁷⁶. Bununla birlikte bu isimlerden Ksanthos Yazıtlı Dikmesi'nde yer alan Natri'nin, Apollon'un Likya'daki eşine ya da onun Likya'da kullanılan epithet'ine işaret ediyor olduğu yolunda görüşler bulunmaktadır⁷⁷. Buna karşın, Ksanthos Yazıtlı Dikmesi'nin belirsiz içeriği, Natri için söz konusu olan atıfların değerlendirilmesinde çeşitli güçlükler ortaya koymaktadır⁷⁸. Bu bağlamda, Natri ve Apollon arasında görülmek istenen özdeşliğin kabul edilebilir olduğunu söylemek bugün için güçtür.

⁷⁰ Apollon'un "Lykegenes" epithet'i üzerine var olan görüşler için bk. Keen, *Dynastic Lycia* 197 vd.

⁷¹ Tiryaki, *Şarap-Tanrı* 64 vd.

⁷² Guthrie, *Greeks* 73-87; Fortenrose, *Python* 13-22 özellikle 21 vd.; Işık, *Patara* 21 vd.

⁷³ Erhat, *MitSöz.* 55; Guthrie, *Greeks* 73.

⁷⁴ Erhat, *MitSöz.* 55vdd.; Guthrie, *Greeks* 76 vdd.; Korfmann, *Appaliunas* 43.

⁷⁵ Korfmann, *Appaliunas* 43'e göre M. Nilsson, *Geschichte der griechischen Religion I* (1955) 62 vd.

⁷⁶ Bryce, *Lycians* 182-3, 187; Frei, *Götterkult* 1847 vd.; Keen, *Dynastic Lycia* 201 vd.

⁷⁷ bk. y. dn. 76.

⁷⁸ Işık, *Patara* 21.

Nitekim, Bryce -Natri'yi işaret ederek- böyle önemsiz bir tanrının Likya'da Apollon'a denk olduğunu kabul etmenin hayli şaşırtıcı olacağını not etmekte⁷⁹, ancak yörenin Hellenizasyonu söz konusu olduğunda tanrı ve Likya arasında İ.Ö.8.yy.'a değin uzanan yazın verilerini dikkate almayarak bu "şaşırtıcı" birlikteliğin tanıklığına başvurmaktadır⁸⁰.

Likya ile yakından ilişkili olduğu yolunda hemfikir olunan Apollon'un, ilgili kült merkezleri araştırıldığında tanrının en erken dönemlerden itibaren yöredeki kaynaklarla bağlantılı uygulamalarla kutsandığı görülmektedir.

Apollon'un kaynaklarla olan bağlantısı tanrı nezdinde gerçekleştirilen bilicilik etkinlikleriyle yakından ilişkilidir⁸¹. Bu da, onun kent koruyucu kimliğinin işaret ettiği adalet teması dahilinde tanrının günahları bağışlayan, ruhu ve bedeni kötülüklerden arındıran saflığı temsil ediyor oluşuyla uyumlu görünmektedir⁸². Tanrı bu karakteriyle eskiçağ yazınında "iatromantis/hekimkahin" olarak anılan, hastalığı uzaklaştıran hekim ve onun nedenlerini bilen kahin tanrıdır⁸³. Bu olguya coşut olarak, Didim ve Klaros gibi Batı Anadolu ve Ege'nin en önemli bilicilik merkezlerinde gözlendiği üzere, Likya'da da tanrıya adanmış tüm bilicilik ocakları birer kutsal kaynak kıyısında temellenmiş ve tanrı bu kült alanlarında Patareus, Thrykseus ve Surios ünvanlarıyla yöreye özgü etkinliklerde kutsanmıştır.

3.1.1 Apollon Patareus/Patara Apollon'u

Apollon'un Likya'daki en önemli kült alanı, Patara'da yer alan Apollon Bilicilik Ocağı'dır. Heredotos'dan (İ.Ö. 5.yy.) Oracle Sbyllin'e (İ.S. 4.yy.) değin farklı süreçlere tanıklık eden eskiçağ yazını, sayıca azımsanamayacak sıklıkla tapınağa ilişkin çeşitli bilgiler kaydetmiştir⁸⁴. Antik yazının yanında epigrafik veriler⁸⁵ ve literatürde Patara Apollon'u olarak anılan ve tapınağın kült yontusuyla yakından ilişkili görülen özel bir tasvir geleneği de⁸⁶(Lev. IX, 2) antik yazın nezdinde Patara Bilicilik Ocağı'nın etkinliklerinin yorumlanmasına olanak sağlamaktadır. Diğer yandan ünü

⁷⁹ Bryce, Lycians 184.

⁸⁰ age., 187.

⁸¹ Cole, Water 161 vdd.

⁸² Kokkorou-Alewrass, Apollon Daphnephoros 324; Carier, Apollon 65 vdd.

⁸³ Carier, Apollon 66.

⁸⁴ Bu konuda geniş bir kaynakça ve ilgili tartışmalar için bk. Parke, Oracle 185-193; Bryce, Lycians 193 vdd.

⁸⁵ Söz konusu epigrafik malzeme için bk. Parce, Oracle 190 vd.; Onur, Lampstand 164 vdd.

⁸⁶ Patara Apollon'u için bk. Işın, Patara Terrakotaları 64 vdd.

Delphi'ye eş görülen tapınağın konumuna ilişkin bilgiler hayli sınırlıdır. Yine de, tapınağın bir kaynak kıyısında yapılaşmış olabileceği sıklıkla not edilmektedir⁸⁷.

Telephos söylencesi Patara Apollon'unun aynı zamanda bir "hekim-kahin" olarak değerlendirilmesine olanak sağlayacak biçimde tanrının hastalıkları iyi ederek ruhu ve bedeni kötülüklerden arındıran kimliğini vurgulamaktadır. Bununla birlikte, ikonografik olarak Patara Apollon'unun bu özelliğinin izlenebildiği en somut veriler III. Gordianus dönemi kent sikkelerinde belirmektedir⁸⁸ Tanrı burada, Likya Birlik Dönemi baskılarına koşut bir şekilde khimation ya da uzun bir giysiyle tasvir edilmekte ve tüm tasvirlerinde alışla geldiği üzere yay ve defne dalı taşımaktadır (Lev. IX, 3 a-f). Bilindiği gibi daphnephoroı tiplerleri, her zaman tanrının günahları bağışlayan ve kehanette bulunan karakterinin simgelendiği bir anlatım biçimidir⁸⁹. Buna göre, bilicilik uygulamalarında rahip/rahibe kehanette bulunmadan önce temsili olarak elindeki defne dalını kutsal havuza batırarak bir dizi ritüel gerçekleştirmektedir⁹⁰. Diğer yandan söz konusu sikkelerde Patara biliciliğiyle bağlantılı olarak üç ayaklı kazan, yılan, omphalos ve kuzgunun da çeşitli söylenceler içeriğinde tanrıyla birlikte betimlendiği görülmektedir. Nitekim tanrının bu betimlemelerinde, kimi zaman kendisinin beslediği kimi zamansa bizzat kendisini temsil eden üç ayağa turmanır şekilde tasvir edilen yılan motifi de (Lev. IX, 3f) sağlık kutlarını tanıtan "hekim-kahin" özelliğiyle yakından ilişkili görünmektedir.

3.1.2 Apollon Surios/Sura Apollon'u

Apollon Surios, tapınak içindeki grafitiler nezdinde Sozon ve Zeus Atabyrios ile yakından ilişkili görülür⁹¹. Bunlardan ağırlıklı olarak Frigya'da tapınım görmekte olan Sozon'un aynı zamanda ikonografik olarak da Apollon ile koşut bir kimlik taşıdığı bilinmektedir⁹². Diğer yandan

⁸⁷ Parke, Oracle 191; Işık, Patara 22, 41-2; I. Işık, tapınağın I.Ö. 6. yy. 'da işlevini sürdürmekte olduğunu dikkate alarak, Patara'nın en erken yerleşim alanı olan Tepecik Akropolü ve yakın çevresinin söz konusu uygulamalar için uygun bir alan olabileceğini belirtmektedir. Nitekim biri kuzeyde ve diğeri güneybatı yanda her ikisi de erken dönem tapınakları üzerinde temellenmiş iki Kilise yapısı bu noktada çeşitli olasılıklar sunmaktadır. Özellikle Tepecik'in Kuzey kıyısında yöre sakinlerince "Kara Mehmet" olarak adlandırılan bir kaynak, kilisenin batı tonozundan gözeleniyor oluşu Işık'ın bu yöndeki görüşlerini güçlendirmektedir. Zira, Kaynak Tapınakları'nın içinde bulundukları kutsal alanların geç dönemlerde Klise yapılarıyla tümlendiği hatta bizzat tapınakların Kiliseye dönüştürülmüş olduğu sıkça karşılaşılan bir durumdur. Ancak yine Işık tarafından dikkat çekildiği üzere, kehanetin süregeldiği Roma Çağı içinde söz konusu alanın bir mezarlığa dönüştürülmüş olması bu yolda bazı engeller oluşturmaktadır. Diğer yandan Flavius Bassus'tarafından Apollon Tapınağına adanan üçgen altıgen buluntu yeri de sorunu arttırır (Onur, Lampstand 67) Tapınağın olası konumu söz konusu olduğunda beliren bu türden olumsuzluklara karşın ilkin Lucian'ın Patara'daki uygulamaları Didim ve Klaros ile eş bir şekilde tanıtmış (Milner, Apollo 144), ardından da Orac.Sbyll. kayıtlarında Patara kehanetinin Kragos'un (Akdağ) doruklarından alan bir suyun altında son bulduğunun zikrediliyor oluşu (Onur, Hidrografya 65), Patara Apollon Tapınağı'nın Işık tarafından öngörüldüğü üzere bir kaynak kıyısında temellenmiş olduğu yolunda önemli bir argümandır.

⁸⁸ III. Gordianus dönemi Patara kent sikkeleri için bk. Aulock, Lykien 72 vdd. Taf.12-13.

⁸⁹ Kokkorou-Aletras, Apollon Daphnephoros 324.

⁹⁰ Milner, Apollo 144.

⁹¹ Parke, Oracle 197; Bryce, Lycians 198.

⁹² McBean, Inscriptions 7 Fig. 23.

Rhodos'a özgü bir kimlik olan Zeus Atabyrius ancak söz konusu grafitilerden bilinmekte bunun haricinde onun Apollon ile olan ilişkisini işaret eden başkaca bir veri bulunmamaktadır.

Sura'da gerçekleştirilen bilicilik etkinlikleri, antik dünya da pek yaygın olmayan özellikle Hellen kültürüne bütünüyle yabancı öğeler içermektedir. Bu özelliğiyle de H.W. Parke tarafından işaret edildiği üzere, Apollon için son derece alışılmadık bir görüntü arz etmektedir⁹³. Zira Apollon'un balıkların tanrısı olarak tanındığı ya da onlar aracılığıyla gelecekte haber verdiğine dair herhangi bir argüman bugüne değin söz konusu olmamıştır⁹⁴.

Sura Kutsal Kaynağı, Apollon Surios rahibi tarafından yönlendirilen bir düzenekle işlerlik görmekte (*Athen.8.8*) rahip bu düzenek aracılığıyla kutsal havuza alınan balıkların kendilerine sunulan et/ekmek parçalarına karşı gösterdikleri davranışları ya da onların türlerini gözleyerek kehanete bulunmaktaydı (*Paus.De soll. an.976; Athen.8.8*) Sura önbiliciliği bu özelliğiyle de Eski Anadolu'nun din tarihiyle yakından ilişkili görülmektedir⁹⁵.

Bu olguya koşut olarak, balıkların hareketlerini izleyerek kehanette bulunmanın Eski Anadolu'da da farklı biçimlerdeki önbilicilik türlerinden biri olarak kullanıldığı bilinmektedir⁹⁶. Nitekim, III. Hattuşili zamanına ait kayıtlarda, balıkları gözleyerek yapılan bir kehanetin bulunduğu zikredilmektedir. Buna göre Hititlerce MUŞ fahı olarak adlandırılan balık biliciliğinde, kutsal havuz içerisinde oluşturulmuş belli alanlar (saray-tapınak ya da mezarlık vb.) rahip tarafından anlamlandırılmakta (refah, tehlike, ölüm vb.) ve balığın bu alanlar arasındaki hareketleriyle adakta bulunan kişiye olumlu ya da olumsuz bir yanıt verilmektedir⁹⁷. Buna karşın, antik kaynaklarda Sura'da balıkların havuz içinde oluşturulmuş böylesi bir düzenek içinde hareket ediyor olduklarına yönelik bir anlatım söz konusu değildir. Yine de, söz konusu yazın geleneğinin balina ve testere balıklarıyla mitoslaştırdıkları Sura kehaneti⁹⁸ ile Hitit Çağı balık biliciliği uygulamaları arasındaki türdeşlik dikkat çekicidir.⁹⁹

⁹³ Parke, Oracles 197.

⁹⁴ agc., 197.

⁹⁵ Bryce, Lycians 197 vd.

⁹⁶ Dinçol, Fal ve Kehanet 8 vd.

⁹⁷ agc., 10.

⁹⁸ Eğer Aretemidoros bir kenara bırakılacak olursa, anılan yazarların hiçbiri doğrudan Sura'yı ziyaret etmemiş ekseriya duydukları nezdinde bilgiler vermiştir. Sözgelimi, Polycharmos kaynağa balina ya da testere balıklarının geldiğini anlatmıştır (*Athen 8.8*); Plinius ise balıkların bir araya gelmesi için çağrıldıklarını yazmıştır (*Nat.Hist. 32.17*) Bu nedenle, Sura'daki uygulamaların anlaşılabilmesi için bu aktarımlara daha şüpheci yaklaşmak gerekmektedir.

⁹⁹ Benzer bir yaklaşım için bk. Börker-Klahn, Iflatun-Pınar 352.

İkonografik açıdan Apollon Surios'a ait bir betimleme bugüne kadar tespit edilememiştir. Bu nedenle tanrının balık biliciliğine özel yerel bir tiplerinin bulunup bulunmadığı bilinmemektedir.

3.1.3 Apollon Thrykseus/Kyaneai Apollon'u

Pausanias tarafından tanıtılan Kyaneai bilicilik tanrısı Apollon Thrykseus, Ksanthos Dikmesi Yazıtı uyarınca *turaxssali natri* ile yakından ilişkili görülmektedir¹⁰⁰. Bu nedenle de, M. Thomsen tarafından işaret edildiği üzere Kyaneai Apollon'unun yörede klasik ve öncesi döneme değin uzanan yerel uygulamaları tanıttığı açıktır¹⁰¹.

İkonografik açıdan, Apollon Thrykseus'a ilişkin en kapsamlı bilgiler III. Gordianus dönemine ait bir kent sikkesinden gelmektedir (Lev. VI, 1). Söz konusu sikkenin arka yüzünde çıplak olarak ayakta duran cepheden bir Apollon betimlenmiştir. Tanrının solunda bir yay sağında ise üstündeki çizgilerden ayırt edilebilen bir dal bulunmaktadır. Kyaneiton Khresmos lejantundan dolayı sikke üzerindeki beti Apollon Thrykseus kehaneti ile ilgili görülmektedir¹⁰².

Apollon'un yay ve her halükarda defne dalı olması gereken bir dalla tasvir edilmesi, bu tipleri "defne dalı taşıyan" (daphnephoros) olarak karakterize etmeyi gerektirmektedir¹⁰³. Bununla birlikte, Apollon ile sikkenin solundaki resim alanı arasında tasvir edilen betinin içeriği şimdiye kadar çözümsüz kalmıştır. H. von Aulock, söz konusu beti için Pausanias'ın anlatımlarına dayanarak dağ üzerinde bulunan bir yapının işaret ediliyor olabileceğini işaret etmektedir¹⁰⁴. Diğer yandan, Thomsen kaya betimlemesinin üstünde hayli dar bir alana işlenmiş olan şeritleri alev biçiminde yorumlayarak burada bir ateş altarı görmek istemektedir¹⁰⁵.

Thomsen'in yorumuna karşın, söz konusu çalışma dahilinde incelenen örneklerin hiçbirinde Apollon ve ateş altarıyla vurgulanan bir kaynak biliciliği temasına rastlanmamıştır. Diğer yandan Thomsen'in alev olarak yorumladığı beti, kaya sunağının içinden çıkmayıp kaya betimlemesinin solundan kavis yaparak tanrının elindeki defne dalına yönelmiştir. Dolayısıyla betinin sunaktan bağımsız düşünülmesi uygun olacaktır; ve bu yönden bakılacak olursa, söz konusu resim alanında tanrının yılan besler biçimdeki anlatımı olası görünmektedir. Nitekim bu olgu en erken dönemlerden itibaren yılan ve bilicilik temalarının birbirleriyle iç içe geçmiş bir yapı gösteriyor

¹⁰⁰ Irci, Götterkult 1847 vd.; Natri/Apollon için bk. burada dn. 73.

¹⁰¹ Thomsen, Kyaneai 48.

¹⁰² Aulock, Iykien 27; Thomsen, Kyaneai 46 vdd.

¹⁰³ Kokkorou-Mewras, Apollon Daphnephoros 324.

¹⁰⁴ Aulock, Iykien 64.

¹⁰⁵ Thomsen, Kyaneai 47.

oluşuyla uyumludur¹⁰⁶. Aslında, benzer bir anlatım Apollon Patareus'un yılan besler biçimdeki tasvirlerini içeren Patara sikkelerinde de görülmektedir(Lev.IX, 3f). Aynı şekilde kaya sunaklarının Eski Anadolu'da uzun bir zaman dilimi boyunca içinde bulundukları kült alanlarının niteliğine göre çeşitli kültürle bağlantılı oldukları bilinmektedir¹⁰⁷. Sözgelimi, Hitit Çağı Anadolu'sunun en önemli Açık Hava Tapınım alanlarından Yazılıkaya, Fraktin ve Sirkeli'de kaya çanaklarının kaynak kültürle bağlantılı ayinlerde kullanıldığına tanıklık edilmektedir¹⁰⁸. Bu olguya koşut olarak, kaya sunaklarının basamaklı ya da yalın tiplerleriyle Likya'da da yaygın bir şekilde kullanıldıkları bilinmektedir¹⁰⁹.

Sonuç olarak, Kyaneai sikkesi üzerinde betimlenen kaya sunağının kutsal alanın en erken evresiyle bağlantılı olması gerekliliği ve bu olguya koşut olarak Apollon Thrykseus'un kimliğinde gözlemlenen yerel unsurlar, Kyaneai Kaynak Yapısı'ndaki belirsizliklere karşın, kutsal alanının İ.Ö. 4.yy.'ın öncesine ait olabileceği yolunda fikir vermektedir¹¹⁰.

3.2 Eliyâna'lar (=Nymphai)

Eliyâna'lar, Grek Nymphe'leriyle eşlendikleri üç-dilli yazıt aracılığıyla bilinmektedir¹¹¹. Bu eşlemeye uygun olarak tanrıçaların Erbinna Yazıtı'nda, Erbinna'nın babası Kheriga'yı taçlandıran Artemis'e eşlik ettikleri görülmektedir¹¹². Bununla birlikte, Sidyma yazıtı'nda (TAM II/174) Likyalıların soyanası olarak tanıtılan Nymphe Praksidike ile de yakından ilişkili görülürler. Buna göre, ismi bütünüyle Hellence özellikler gösteren Praksidike (= "adil eylem"), Panyasis'in tanrıçanın Ogygia olarak da anıldığını bildirdiği bir fragman uyarınca¹¹³ Likyalı bir kimliğin ve ismin Grekleştirilmiş hali olarak yorumlanmaktadır¹¹⁴. Bu bağlamda, anaerki düzende yaşadıkları antik yazıtta sıkça tekrarlanan Likyalıların kendi soyanalarına Praksidike ismiyle seslenemeyecekleri göz önüne alındığında¹¹⁵, aynı zamanda "Likyalı" anlamına gelen Ogygia'nın (=Praksidike) bir nymphe olarak "Eliyâna" ismiyle anılan yerel koruyuculardan birini tanıtıyor

¹⁰⁶ Fortenrose, Python 13-27.

¹⁰⁷ Ussishkin, Cup-Marks 100.

¹⁰⁸ Barnett, Rock Facades 80 vd.; Ussishkin, Cup-Marks 85 vdd. Fig 1-9; Neve, Regenkult 34 vd.

¹⁰⁹ Işık, Kaya Tapınakları 113-120.

¹¹⁰ Thomsen, Kyaneai 48.

¹¹¹ N 320 a str.40 için bk. Bryce, Lycians 91-93.

¹¹² SEG 39, 1414. str.53 için bk. Keen, Dynastic Lycia 205.

¹¹³ Takmer-Arca, Ogyges 6vd

¹¹⁴ agc., 6 dn.43'e göre Stossel, Panyasis 891.

¹¹⁵ agc., 6.

olması olasılık dahilidir¹¹⁶. Her halükarda Letoon'da Eliyâna ve Nymph'e'ler arasında kurulan özdeşlik Sidyma yazıtı'nda zikredilen Nymph'e Praksidike'nin doğrudan Eliyâna'larla ilişkilendirilmesine olanak sağlamaktadır.

İkonografik olarak Eliyâna'ları tespit edebileceğimiz özel bir tasvir geleneğinin var olup olmadığı konusundaki bilgiler sınırlıdır. Bununla birlikte, Erbinna Tapınak Mezarı'nda¹¹⁷ yunus, yengeç ve su kuşu gibi belirteçlerle imlenen koruyucu tasvirler, T. Robinson ve A. G. Keen tarafından Eliyâna'larla yakından ilişkili görülmüştür (Lev. XII, 1-2)¹¹⁸. Diğer yandan antik yazının Praksidike (=Ogygia) için, sadece baş ve omuz kısmıyla tasvir edilmesinin gelenekten olduğunu bildiriyor oluşu da önemlidir¹¹⁹. Zira Letoon'da, Tiyatronun konumlandığı kuzeydoğu tepeliğinde (Lev. VII, 1'de e ile işaretlenmiş alan) bulunan sadece baş ve omuzları işlenmiş vücudunun geri kalan kısmı işlenmeksizin bırakılmış bir idol¹²⁰, yazın geleneğinde zikredilenlerle olduğu kadar buluntu yeri itibarıyla da –söz konusu alan yukarıda tanıtılan Kaynak Yapısı'na hayli yakındır. (Lev. VII, 1'de d ile işaretlenmiş alan)- dikkate değer bir görünüm arz etmektedir. Bununla birlikte anılan idolün yukarıda tanıtılan Kaynak Yapısı'yla eş zamanlı olarak İ.Ö. 6 yy. içlerine tarihleniyor oluşu¹²¹ da dikkate alındığında onun Eliyâna'larla özdeşleştirilebileceği yolundaki olasılığı kuvvetlendirmektedir. Ancak F. Işık tarafından etraflıca örneklendiği üzere bu türden tasvir geleneği Eski Anadolu'da hayli erken dönemlere değin geri gitmekte ve yaygın olarak Anatanrıça ve onun çeşitlemeleri ile ilişkili görülmektedir¹²². Bu nedenle söz konusu idolün Işık tarafından

¹¹⁶ Steph. Byz. s.v. *Ogygia*'ya göre, *Λῳγιῶτι* = *Ogygiot*; Bununla birlikte Patáros'nın annesi ve Apollon'un eşi olarak tanıtılan Nymph'e Lycia için bk. Parce, Oracle 188.

¹¹⁷ Erbinna Tapınak Mezarı'nın doğu, kuzey ve batı yanlarında yer alan sütun arası serbest yontular yaygın olarak Grek Mitolojisi'nde Okéanos'un kızları Nereidlerle ilişkilendirilmektedir (İlgili görüşler ve geniş bir kaynakça için bk.: Barringer, Nereids 62 vd.) Buna karşın, tanrıçaların ait oldukları coğrafya da ölenlerin ruhlarını arındırmak ya da onlara eşlik ettiklerini gösterir benzer bir tasvir geleneği saptanamamıştır (Barringer, Nereids 64.) Bununla birlikte yukarıda Telandros maddesinde görüleceği üzere Lıkya'da kaynak tanrıçalarının benzeri etkinlikler nezdinde kutsandıkları görülür (bk. "Telandros Kutsal Kaynağı"). Diğer yandan, T. Robinson ve A. G. Keen söz konusu figürlerin Lıkya'nın geleneksel kaynak tanrıçalarıyla ilişkili olabileceğini not etmektedirlerdir. (T. Robinson, "Nereid Monument at Ksanthos or Eliyâna Monument at Arnna?", Oxford Journal of Archaeology 14, 1995, 355-359; Keen, Dynastic Lycia 204 vd.).

¹¹⁸ Keen, Dynastic Lycia 204 vd. Buna göre, Ksanthos'da Harpyler'de Harpy ya da Siren; Erbinna Anıtı'nda "Nereid ya da Aura" olarak yorumlanan, bununla birlikte yine Ksanthos G Anıtı'nda ayakta durur şekildeki genç kız yontuları ve Dansçı Kızlar Lahiti'nde yer alan dans eder kız betimlemeleri; Antiphellos'da Dorik Mezar'ın iç bezemelerinde karşılaşılan dans eden kızlar ve Lamyra Perikle Anıtı'nın karyatitlerinde karşılaşılan genç kız figürleri Lıkya'nın Kaynak Tanrıçalarıyla yakından ilişkilidir.

Lıkya Mezar Anıtları'nda dans eder ya da durur vaziyetteki kadın tasvirlerini, yörenin kendi inanç unsurlarıyla bağlantılı gören söz konusu yaklaşım bütünüyle kabul edilmemekle birlikte, zira burada gerek tipolojik gerekse ikonografik sorunlar vardır, aynı bir çalışma alanı olarak kayda değer görülmektedir.

¹¹⁹ Suda, s.v. *Πραξιδική*

¹²⁰ Işık, İni Mahanahi 147 abb.1-2.

¹²¹ agc., 150 vd.

¹²² agc., 145 vd.

işaret edildiği gibi Leto ya da Artemis ile özdeşleştirilmesi¹²³, Eliyâna'lar için karşılaştırma unsuru sağlayacak örneklerin noksanlığı nezdinde anlaşılabilir.

Sonuç olarak, Likya dininin temel figürlerinden biri olarak Roma Çağı içlerine değin varlığını muhafaza eden Eliyâna'ların (=Nympe'ler)¹²⁴, Erbinna ve Pixodoras yazıtı ve Ogygia/Praxidike kimliği uyarınca, adalet ve hakkaniyet kavramları nezdinde dünyevi temizliği; aynı şekilde Likya Mezar İkonografisi'nde karşılaşılan tasvirleriyle de ruhsal temizliği temsil ettikleri görülür. Bu özellikleriyle de, dilbilim verileri nezdinde gözlemlenen erken dönem bağlantılarına koşut olarak¹²⁵ aynı zamanda adli soruşturmalara tanıklık eden Hitit Kaynak Tanrıçalarıyla yakından ilişkili olduklarına tanıklık edilir^{126 a-b}. Bu doğrultuda, M. Mellink tarafından öne sürülen ve A. G. Keen'in Anniš Maššanašsis/Eni Mahanahi özdeşleştğinde gözlemlediği "Proto-Letoon" ifadesi¹²⁷ dahilinde Eliyâna'ların da kendilerine bir yer bulması olasılık dahilinde gözükmemektedir.

3.3 Leto

"Leto" sözcüğü, Likçe "kadın, eş" anlamlarına gelen "Lada" ile ilişkili görülmektedir¹²⁸. Bununla birlikte Leto Kutsal Alanı'nda açığa çıkarılan yazıtlar, onun Likyalı tanrıça Eni Mahanahi ile özdeş bir kimlik taşıdığını belgelemiştir¹²⁹. Bryce ve West tarafından tartışılmalı da¹³⁰, tanrıça Leto'nun Eni Mahanahi ile eş zamanlı olarak yörede tapınılmakta olduğu¹³¹ ve söz konusu kimliklerin Luvi anatanrıçası Anniš Maššanašsis¹³² ve Kubaba/Kybele¹³³ gibi Tunç Çağ kimlikleri ile yakından ilişkili oldukları söylenebilmektedir.

¹²³ a.g.e., 147vdd.

¹²⁴ Frei, Götterkult 1852.

¹²⁵ Laroche, Inscriptions 114'e göre: Eliyâna ismi Luwice göl, ırmak gibi suyla ilişkili öğeleri işaret eden ali(ya-) köküyle yakından ilişkili ve Luwice "aliyana" adından türetilmiş bir kökene sahiptir.

^{126 a} Eflatunpınar Anıtı ve çevresinde gerçekleştirilen temizlik çalışmaları, havuzun duvarlarının ortasında simetrik olarak yüksek kabartma biçiminde işlenmiş tahta oturur konumda, ellerini göğsünde kavuşturmuş, başlarında güneş tacı taşıyan iki tanrıça tasviri açığa çıkarılmıştır (Özenir, Eflatunpınar 139). Böylelikle de Hitit tapınak envanterlerinde sıklıkla oturur vaziyetteki tasvirlerinin bulunduğu kaydedilen kaynak tanrıçalarının resimlerine ulaşılmıştır (Karauğuz, Hitit Anıtları, 54-66).

^b Hititlilerce kaynak ve denizlerle ilişkilendirilmiş koruyucuların, aynı zamanda yemin tanrı/tanrıçaları olarak metinlerde sıkça zikrediliyor olmaları (bk. Güterbock, Eti 80 vd.; Karasu, Büyük Deniz 362 vd.) ve söz konusu koruyucuların aynı zamanda kral ve kraliçenin dirliğinin korunması yolundaki adli uygulamalara da tanıklık ettikleri yolundaki kayıtlar için bk. Günbatı, Su Ordalı 85 vd.

¹²⁷ M. Mellink, Lukka-Lycia 36 vd.; Keen, Dynastic Lycia 194 vd.

¹²⁸ Gusmani, 1963 189 vdd.

¹²⁹ Frei, Götterkult 1847.

¹³⁰ Bryce, Lycians 171 vdd.; West, Some Cults 96-105.

¹³¹ Işık, Eni Mahanahi 146 vdd.; ay., Doğa Ana 31.

¹³² Keen, Dynastic Lycia 194 vd.

¹³³ Işık, Eni Mahanahi 147 vd.; ay., Doğa Ana 30 vd.

Likya sanatına yansımamış olmasına karşın, filolojik ve epigrafik veriler nezdinde Tanrıça Leto'nun Oinoanda ve Letoon'da kaynaklarla bağlantılı etkinliklere hakim olduğu söylenebilmektedir.

Ovidius, *Metamorpheseos/Dönüşümler* adlı eserinin ilgili bölümünde (*VI.315-360*) Tanrıça Leto'nun Likya'daki altarının sazlıklarla çevrili bir gölün ortasında olduğunu zikretmekte (*325-7*) ve ardından, Ksanthoslu Menekrates ve Nikandros'un (bk."Melite Kaynağı") anlatımlarına koşut olarak, tanrıçanın yörede başından geçen olayları nakletmektedir.

Ch. Le Roy tarafından da işaret edildiği üzere, Ovidius'un anlatımları Letoon'da karşılaşılan duruma uygun düşmemektedir¹³⁴. Zira bilindiği üzere Letoon'un su kaynakları, Erbinna ve Pixodoras yazıtlarında da okunabildiği üzere yerel kaynak tanrıçaları Eliyâna'larla ilişkilendirilmiştir (bk."Eliyâna'lar (=Nymphai)"). Yine de, Ovidius'un aktarımlarının bütünüyle reddedilmesi yerine, söz konusu anlatımın tematik vurgusunu taşıyan "Leto'nun Likya'ya gelişi" ve böylelikle işaret edilen yöreye yabancılığının bugünkü bilgilerimiz ışığındaki geçersizliğini dikkate alarak, Ovidius'un yörenin en erken evrelerinde, belki de Anniş Maşşanaşsis'e değin giden bir söylence geleneğini zikrediyor olduğu olasılık dahili görülebilir. Bu durumda yazarın "göl" olarak tanıttığı alanın küçük bir gölet ya da havuz biçiminde yorumlanması da uygun düşecektir. Böylelikle Hitit kayıtlarında Siyanti/Ksanthos Irmağı boyunca kutlanıldığı not edilen törenler de tartışma zeminine dahil edilmiş olacaktır¹³⁵. Diğer yandan bu durum yukarıda "proto-letoon" ifadesi dahilinde Eliyâna'larla kurulan ilişkiye de uygundur. Zira Eski Anadolu'nun bilinen en önemli Kaynak Tapınağı Eflatunpınar'da da ikonografik olarak bu açılım izlenebilmekte, kaynak tanrıçaları burada Anatanrıça ve Göğün Baş Tanrısı'na eşlik etmek suretiyle onların yanında ikincil derecede de olsa yerlerini muhafaza etmektedirler¹³⁶. Aslında, Erbinna ve Pixodoras yazıtlarında da aynı unsurlar görülmekte; ilkinde Eliyâna'lar Artemis'in ve diğerinde Ėni/Leto'nun ardından ikincil figür olarak anılmışlardır (bk.Eliyâna'lar (Nymphe'ler))

Sonuç olarak, Ovidius'un aktarımları Letoon'un bugünkü konumundan tamamen bağımsız olarak, kutsal alanın en erken evrelerinde suyla bağlantılı bir tapınım düzeneğinin bulunabileceğine dair izler taşımaktadır.

Diğer yandan, tanrıçanın Likya'da kaynak koruyucusu olarak kutsanmakta olduğuna işaret eden en önemli argüman Oinoanda kentinden gelmektedir. Buna göre, kentin ilk yerleşim

¹³⁴ Le Roy, Alexander 55 vd.

¹³⁵ Mellink, Lycia and Lukka 34 vd.

¹³⁶ bk. y. dn. 126¹³.

evresiyle koşut olarak olasılıkla güney sur duvarından önce ( . . 188) akropol' n batı yamacında Leto'ya adanmış bir kutsal kaynak yer almaktaydı¹³⁷. Kutsal alanla bağlantılı olarak  . . 2-  .S. 1. yy. arasına tarihlenen yazıtlar, tanrıçanın burada Efes ve Perge Artemis'leriyle birlikte anıldığını ve söz konusu kutsal kaynak nezdinde doğurganlık ve mezar soyguncularını yargılayıcı bir kimlikle kutsanmakta olduğunu ortaya koymuřtur¹³⁸. İkonografik olarak Leto'nun Likya'daki kaynak koruyucu kimliğini işaret eden bir tasvir geleneği bugüne değin tespit edilememiştir.

¹³⁷ Hall, Leto 193-6.

¹³⁸ ağe., 193 vdd.

Sonuç

Likyalılar'ın kaynaklar odağında yapılaşmış kutsal alanları işaret etmek için ne tür bir ifade kullandıkları bilinmemektedir. Diğer yandan, kutsal alanlarla bağlantılı yerel söylencelerin bütünüyle antik yazına yansımamış olması da sorunu artırmaktadır. Bu nedenle Likya'daki kutsal kaynakların tespiti, farklı süreçlerde yöreye ilişkin atıflarda bulunan çeşitli yazın geleneklerinin kendi ifade biçimleri nezdinde ve hayli sınırlı olmakla birlikte varolan kalıntılar ile yazıtlar dahilinde sağlanabilmektedir. Nitekim bu olgunun doğal sonucu olarak Likya'daki kutsal kaynakların saptanabilmesi, her biri ait olduğu yazın geleneğinde ilgili kutsal alanları yapısal ve işlevsel yönden tarif eden Hititçe ¹³⁹ KASKAL.KUR ve Hellence Krene (*Κρήνη*) ifadelerinin anlaşılmasını gerektirmektedir. Zira bu gereklilik mimariden ikonografiye burada tanıtılan unsurların bütünüyle kavranabilmesi ve bu yolda bölgesel karşılaştırmalarla belli çıkarımlara ulaşılması yolunda kayda değer bir engel oluşturmaktadır¹³⁹.

Bununla birlikte, "Likya'da Kaynak Kültü" başlıklı araştırma, dilbilim ve arkeolojik veriler nezdinde Likya boyunca onbir farklı alanda (Kabene, Kalbios, Kyaneai, Letoon, Limyra, Patara, Skaroi, Sura, Telandros, Tuminehi ve Wiianavanta (=Oinoanda)) kaynakların özel bir ihtimamla çeşitli dinsel etkinliklere odak olduğunu belgeleyebilmektedir (Lev.XIII). Yine de, söz konusu alanlardan azımsanamayacak bir kısmının (Wiianavanta, Kalbiaos, Kabene, Skaroi, Limyra) konumu bugün için belirsizdir. Diğer yandan Sura ve Tuminehi kaynak yapıları bir kenara bırakılacak olursa, konumuna ilişkin fikir yürütebildiğimiz birkaç kutsal alan da ya henüz kazılmamış ya da hayli kötü korunmuş olması nedeniyle (Kyaneai, Letoon, Oinoanda, Patara) bütünüyle araştırılamamaktadır.

Tüm bu olumsuzluklara karşın kaynaklar odağında gelişen uygulamaların yörenin sınırları dahilinde yaygın ve süreklilik arz eden bir dinsel anlayışı temsil ettiği söylenebilmektedir. Buna göre arkeolojik verilerle İ.Ö. 6-5. yüzyıllarda yapılaşmış olduğuna tanıklık edilen kült uygulamalarının (Kyaneai, Letoon, Patara, Tuminehi)¹⁴⁰ yazın verileri dahilinde Likya'nın Demir Çağ öncesi yerleşimcileri Lukkalılarla yakından ilişkili olduğu görülmektedir¹⁴¹. Bu ilişki özellikle kült uygulamalarıyla özdeşleşen Ēni ve Eliyāna kimliklerinde, ve bu kimliklerden Eliyāna'ların ilgili tapınım alanının işaret eden "Melite" ifadelerinin köklerini Hitito-Luvi geleneğinde buluyor

¹³⁹ F. Glasser tarafından yayınlanan "Antike Brunnenbauten in Griechenland (KRHNAI)" başlıklı araştırma salt Hellas'ı içine alan bir gelişimi tanıtmakta özel de Likya ve genelde Anadolu için herhangi bir karşılaştırma unsuru sağlamamaktadır. Diğer yandan söz konusu ifadelerin işaret ettiği mimari ve ikonografi geleneklerinin Anadolu'daki gelişimini konu edinen bir çalışmaya rastlanmamıştır.

¹⁴⁰ Metzger 1992, 15 vd.; Işık, Patara 4; Thomsen, Kyaneai 48; Borchardt, Tuminehi 36.

¹⁴¹ Işık, Patara 1 vd.

oluşuyla belgelenmektedir. Bu olguya koşut bir biçimde Hitit yazını içeriğinde okunabildiği üzere Wüianavanta¹⁴¹ KASKAL.KUR'u ve Siyanti Irmağı boyunca düzenlendiği zikredilen benzeri etkinlikler, söz konusu ifadeleri tümler biçimde uygulamaların henüz Geç Tunç Çağ içinde yapılaşmışlığına dair kayda değer izler sunmaktadır. Bu bağlamda aynı yazın geleneğinin Arîña ("kutsal kaynağa/havuz/göle sahip kent")¹⁴² olarak tanıttığı Arkaik ve Klasikçağ başkenti Ksanthos'un bugün "Melite Krene" dahilinde arkeolojik verilerle de doğrulanabilirliği, burada savlanan erken dönem bağlantıları için de öngörülebilir önemdedir¹⁴³.

Başlarken not edildiği üzere, mimari verilerin durumu kült alanlarının nasıl tasavvur edilebileceği yolunda herhangi bir fikir vermekten uzaktır. Yine de yapıların tümünün yerleşimlerin dışında tutulduğu böylelikle de kaynak yapılarının bağımsız kült alanlarını ya da Letoon'da olduğu gibi kutsal alanların bir parçasını teşkil ettiği gözlemlenmiştir. Diğer yandan, en erken dönemlerden itibaren kaynağın konumuna göre basamaklı ya da yalın toplama havuzu biçiminde gelişen kaynak yapılarının Likya'da da benzeri bir tasar gösterdiği görülmüştür (Letoon-Kyaneai)

Bununla birlikte söz konusu alanlar araştırıldığında, yörenin jeomorfolojik durumuna göre kükürtlü ya da temiz su gözelerinin kutsal alan olarak seçilmiş olduğu görülmüş ve kimi durumlarda ana kaynağın korunması yoluyla yapay nitelikli kutsal havuzların oluşturulduğuna tanıklık edilmiş (Letoon), söz konusu farklılığın uygulamalar nezdinde de belli etkinliklerin önem kazanmasına neden olduğu anlaşılmıştır. Buna göre, yoğun biçimde kükürtlü yer altı sularına sahip olan Patara kenti, bilicilik uygulamaları yanında Telephos söylencesi dahilinde ağırlıklı olarak sağaltıcı uygulamalara da odak olmuş görünmektedir. Diğer yandan yörenin tümünde temiz su kaynaklarıyla arınma ve bilicilik etkinliklerinin özdeşleştiği söylenebilmektedir. Bu özdeşliğe karşın bilicilik etkinlikleri söz konusu olduğunda ilginç bir biçimde birbirinden bütünüyle bağımsız geleneklerin bulunduğu görülmüştür. Buna göre, kutsal kaynak Patara'daki *Pythia* için bir esinleme aracı görünümündeyken, Kyaneai'da uygulamaların öznesini teşkil etmekte, Sura ve Limyra'daysa kaynaklar nezdinde balık biliciliği önem kazanmaktadır. Bilicilik etkinliklerinde görülen bölgesel farklılıkların bugün bütünüyle hakim olmadığımız çeşitli söylence gelenekleriyle bağlantılı olması olasılık dahilidir. Diğer yandan bu durum, söz konusu bilicilik alanlarının birbirleriyle rekabet

¹⁴² Ksanthos kenti, Hitit kayıtlarında Arîña / Awarna (H.H) olarak adlandırılmaktadır. Arinna/ Arîña sözcüğünün "Kaynak , Kaynak Havuzu, Kuyu" anlamlarına geldiği yolundaki görüşler için bk. Savaş, Hattuşa 511; Teffeteller, Sun Goddess of Arinna 361.

¹⁴³ G. Neuman 1971, 73 vdd. Buna göre Hellence bir anlam taşımayan Melite sözcüğü , Luvice "bal, tatlı" anlamlarına gelen mallit- ve mallidu- kökünden türemiştir.

halinde olan siyasal ve ekonomik unsurları temsil ediyor oluşlarıyla da anlaşılabilir bir görünüm sunmaktadır¹⁴⁴.

Bilicilik etkinlikleri dahilinde tanıklık edilen farklılıklar, söz konusu alanların koruyuculuğunu istenen Apollon'un da bu uygulamalarla ilintili olarak yerel ünvanlar taşıdığını ortaya koymuştur. Nitekim, tanrının aynı zamanda ilgili kült tasvirlerini imleyen kent sikkeleri, onun bilici tanrı karakterini vurgulayan “defne dalı taşıyan/δαφνεφόρος” ve “hekim-kahin/ιατρομαντις” olarak anımlanabilecek “yılan besler” biçimdeki tiplerini konu edinmiştir. Apollon'un yöreye özgü bir başka özelliği de, Likya dışında antik dünyada rastlanmayan “balık biliciliğinin tanrısı” olarak Sura ve Limyra (?) kaynaklarıyla yakından ilişkili olmasıdır.

Apollon kimliğinde temsil edilen bilicilik etkinliklerinin yanında, Likya Mezar İkonografisi'nde “Dans Eden Kadınlar” tiplerinin de “dünyevi ve dini arılık” nezdinde yörenin kaynaklarla ilintili temel figürlerinden biri olan Eliyâna'larla (=Nymphaî) bağlantılı olabileceği görülmüştür. Yerel söylencelere Likyalıların “soy anası” olarak yansıyan Eliyâna'ların Hitito-Luvi bir unsur olarak aynı zamanda adli uygulamalara tanıklık eden Tunç Çağı Kaynak Tanrıçalarıyla yakından ilişkili oldukları gözlemlenmiştir.

Oinoanda'da açığa çıkan yazıtlar, antik yazın geleneğindeki ilgili aktarımlar ve daha önemlisi Letoon'un başecesi Leto (Ēni) kimliğinin tanıttığı yerel unsurlar, tanrıçanın kaynaklarla yakından ilişkili olduğu yolunda kapsamlı bir araştırma alanı oluşturmaktadır. Sifnos Hazine Binası'nı bezeyen kabartmalara da yansıyan “Leto/Kybele” özdeşliğine uygun biçimde¹⁴⁵, tanrıçanın Oinoanda kutsal kaynağı'nda Efes Artemis'i ve Perge Artemis'iyle birlikte anılarak bereket (doğurganlık) ayinleriyle kutsandığına tanıklık edilmektedir. Nitekim bu olgu, tanrıçanın Letoon'daki konumuna da uygun düşmekte, onun “Anatanrıça” vasfıyla Eski Anadolu'da Spilos¹⁴⁶, Klaros¹⁴⁷, Frigya'daki¹⁴⁸ iyeliğiyle uyumlu görülmüştür.

Likya'nın çağdaş görünümü, uygun bir benzetmeyle “çeşm-i cihan” deyişine yakınsa da, yörenin geçmişte sudan yana bu denli talihli olduğunu söyleyebilmek güçtür (bk. “Topografya”). Günümüz teknolojisiyle kolayca aşılacak altı bazen yedi aya ulaşan kuraklıkların¹⁴⁹, ekonomileri ağırlıklı olarak çiftçiliğe dayanan Likyalılar için “suyu” bütünüyle yaşamsal kıldığından pek az

¹⁴⁴ Nilsson, Oracles 81 vdd.

¹⁴⁵ Işık, Doğa Ana 31 vd.

¹⁴⁶ Barnett, Rock Facades 80 vd.

¹⁴⁷ Şahin, Klaros 19 vd.

¹⁴⁸ Hasepels, Phrygia 24 vdd. fig.53; Özkaya, Spring Cult 99 vdd.

¹⁴⁹ Saraçoğlu, Akdeniz 30-63; Keen, Dynastic Lycia, 21.

üphe edilebilirdir¹⁵⁰. Nitekim, Patara, Kyaneai ve Semahöyük gibi Likya içinde farklı alanlarda konumlanan yerleşim alanlarındaki dev sarnıçlar¹⁵¹ bu yoksunluğun günümüze ulaşan en önemli anıktırlardır. Bu nokta da, sudan yana sıkıntılı olan bir yörede kaynakların en erken dönemlerden itibaren dünyevi gereksinimlerin ötesinde dini uygulamalar için de bir inanç ögesi olarak kullanılmış olması beklenilebilirdir. Aslında, kaynaklarını Leto'yla dahi paylaşmaya yanaşmayan ılgır çobanlarını anlatan söylenceler (bk. “Melite Kaynağı”) ya da Likya boyunca hemen hemen her kaynak kıyısında rahiplerin geleceği hep suda okumuş olmaları (bk. “ Apollon”) bu olguya zıddı bir değer taşıyor olmalıdır.

¹⁵⁰ Likya ekonomisi için bk. Magic, Roman Rule 518 vd.

¹⁵¹ Patara Kurşulutepe’de konumlanan 8 m. derinliğinde ve 12 m. çapındaki dev kaya sarnıç için bk. Işık, Patara 135 vd. fig.100; Kyaneai’deki kimi halen kullanılmakta olan sarnıçlar için bk. Öner, Kaş-Demre 71 vdd.; Semahöyükte İ.Ö. 3. binin ikinci yarısına tarihlenen 4 m. genişliğinde ve 7 m. derinliğindeki sarnıç için bk. İrol, Çeşmeler 9.

Levhalar Dizini

Haritalar

- Lev. I: Likya, Yerleşimler
- Lev. II: Likya, Dağlar (*Takmer, Oroğrafya'dan*)
- Lev. III: Likya, Akarsular (*Onur, Hidroğrafya'dan*)
- Lev. XIII: Likya'da Kaynak Kültü

Hitit Çağı Kaynak Tapınakları

- Lev. IV, 1-2: Boğazköy Pınar Mağarası (*McQueen, Hititler'den*)
- Lev. IV, 3-4: Eflatunpınar Açık Hava Tapınağı (*Özenir, Eflatunpınar'dan*)

İon ve Frig Kaynak Tapınakları

- Lev. V, 1-3: Didim Açık Hava Tapınağı (*Greaves, Miletos'dan*)
- Lev. V, 4-5: Bayraklı/Smyrna Kaynak Yapısı (*Akurgal, Alt Smyrna'dan*)
- Lev. V, 6: Midaskent Kybele Kaynağı (*Gabriel, Phrygie'den*)

Kyaneai

- Lev. VI, 1: Kent sikkesi üzerinde Kyaneai Biliciliği ve *Apollon Thrykseus* (*Von Aulock, Lykien'den*)
- Lev. VI, 2-4: Kayneai Kutsal Kaynak Havuzu (*Thomsen, Kyaneai'dan*)
- Lev. VI, 5: Yapı çevresindeki sondajlar sonrası yeniden kurma denemesi (*Öner, Kaş-Demre'den*)

Leto Kutsal Alanı

- Lev. VII, 1: Kutsal Alanının Planı (*Bean, Lykia'dan*)
- Lev. VII, 2: Letoon Kutsal Kaynak Havuzu (*Metzger 1992'den*)

Limyra

- Lev. VIII, 1: Kent sikkelerinde Limyra bilicilik kaynağı (*Aulock, Lykien'den*)

Oinoanda

Lev. VIII, 2: Leto, Nymphe'ler ve Apollon Kutsal Alanlarını gösterir kent planı

(*Stenton-Coulton , Oinoanda'dan*)

Lev. VIII, 3: Apollon Tapınağı (?)

Patara

Lev. IX, 1: Kokarsu/Telephos Kaynağı (?)

Lev. IX, 2-3: Apollon Patareus ve Bilicilik Sikkeleri (*Işın, Patara Terrakotaları ve Aulock, Lykien'den*)

Sura

Lev. X, 1: Akropol'den Kutsal Alana Bakış

Lev. X, 2: Sura Kaynağı

Lev. X, 3-4: Sura Kaynak Tapınağı (*Bayburtluoğlu, Lykia'dan*)

Lev. X, 5: Keltepe Kaynak Tapınağı (*Neuman, Quellheiligtum'dan*)

Tuminehi/Tymnessos

Lev. XI, 1: Kent Planı (*Borchardt, Tuminehi'den*)

Lev. XI, 2-4: Nymphe'ler Kutsal Kaynak Evi (*Borchardt, Tuminehi'den*)

Likya Kaynak Tanrıçaları

Lev. XII, 1: Erbinna Tapınak Mezarı (*Demarge, Nereids'den*)

Lev. XII, 2: Erbinna Tapınak Mezarı sütun arası serbest yontuları (*Demarge ,Nereids'den*)

Lev. XII, 3: Dans Eden Kadınlar Lahti (*Demarge, Nereids'den*)

Lev. XII, 4: Lev. XII, 3'den ayrıntı

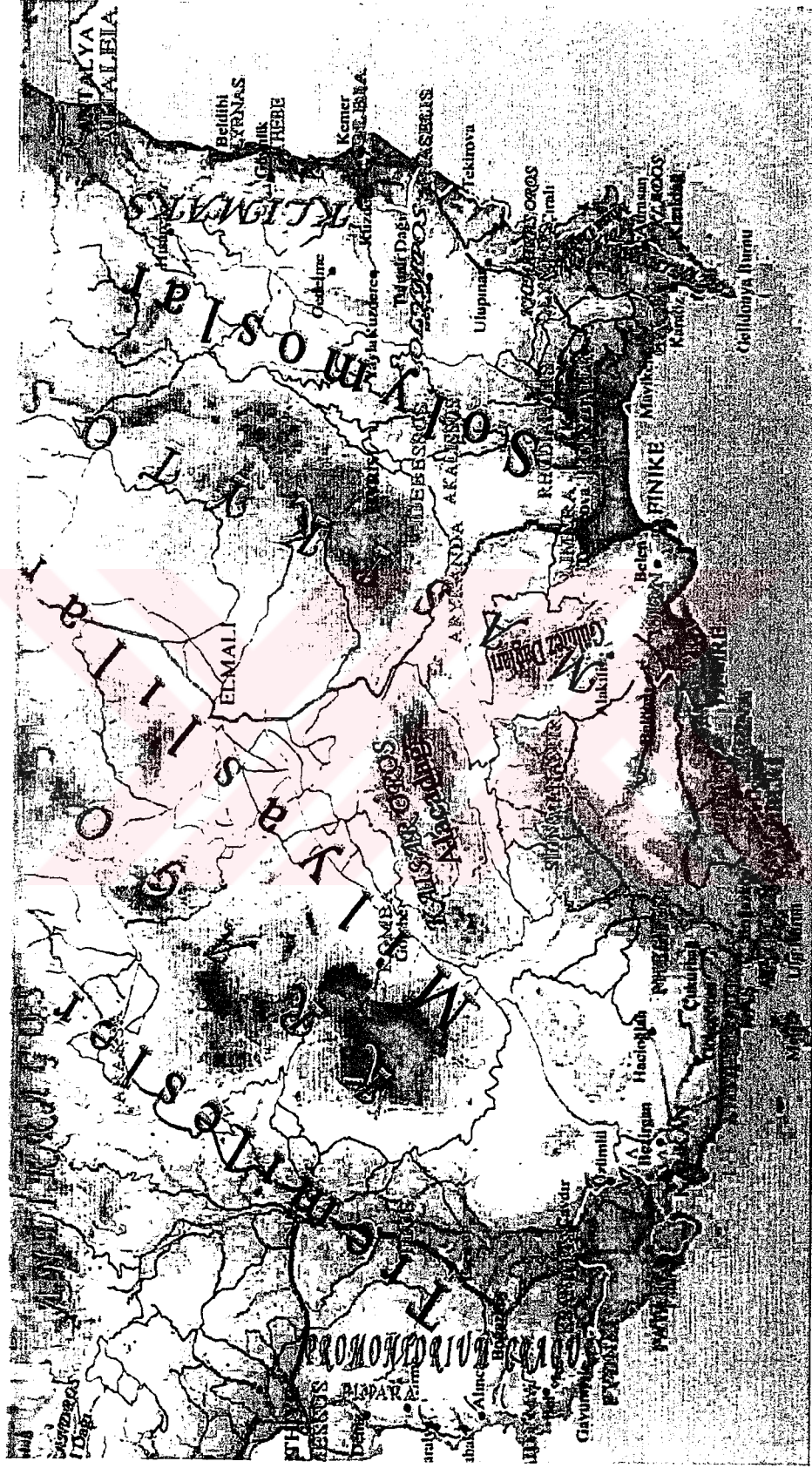

Levhalar

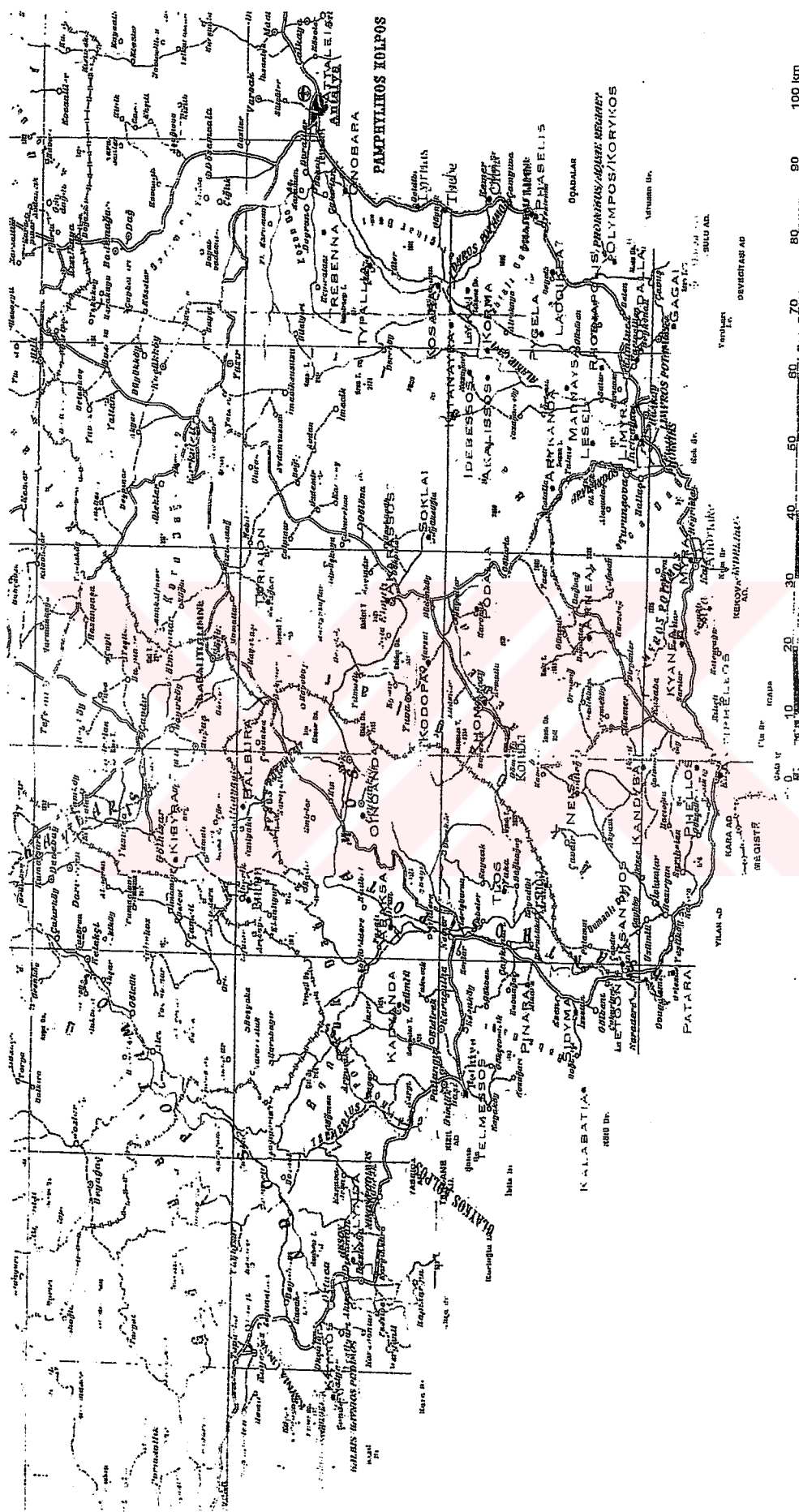
Elevations in feet
(1000 ft. = 305 m.;
1000 m. = 3280 ft.)

LYC/A: after the 1:1,000,000
World Aeronautical Chart,
4th edition, November 1947

Likya, Yerleşimler

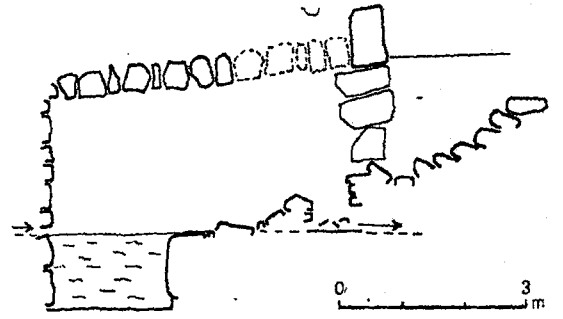
Likya, Dağlar

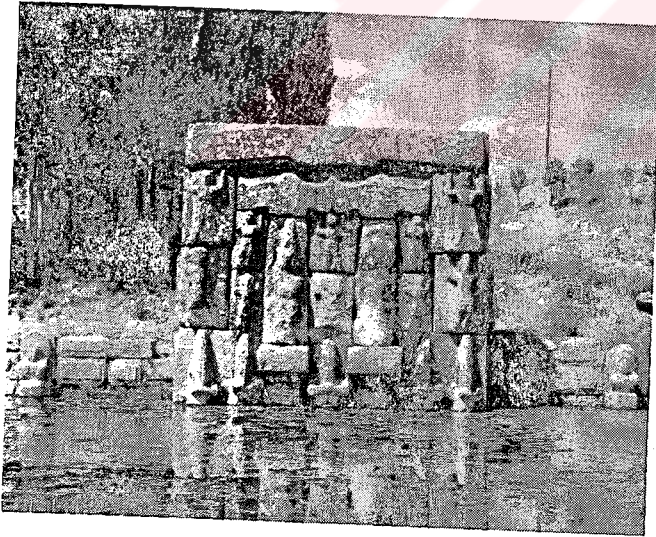
Likya, Akarsular

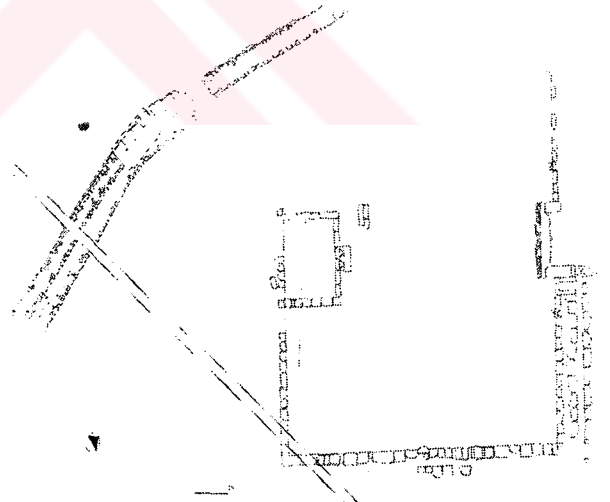
-1-

-2-

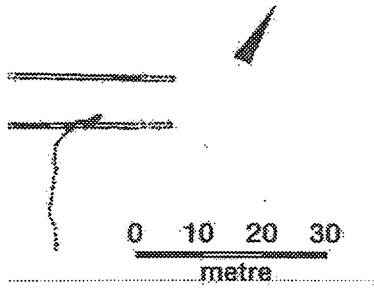

-3-

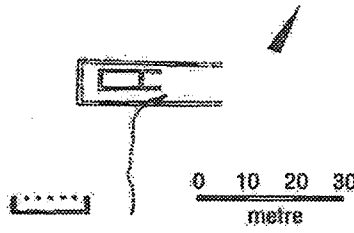

-4-

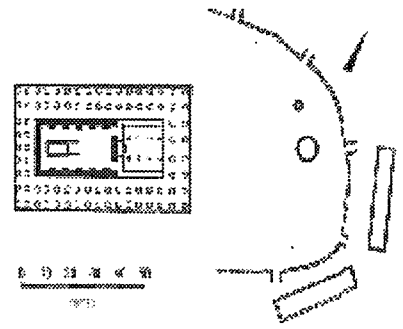
Hitit Çağı Kaynak Tapınakları
1-2.Boğazköy Pınar Mağarası
2-4.Eflatunpınar Açık Hava Tapınağı

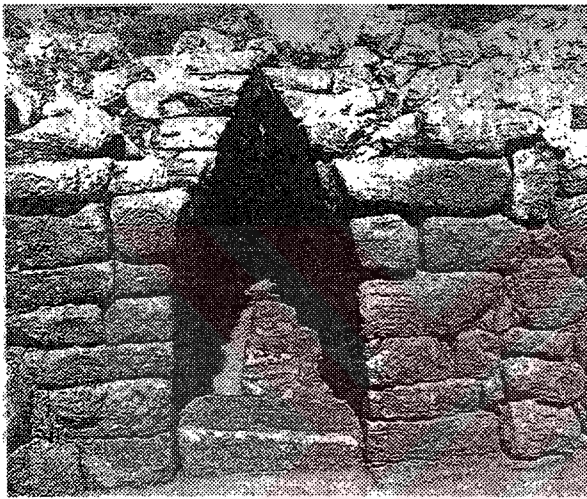
-1-

-2-

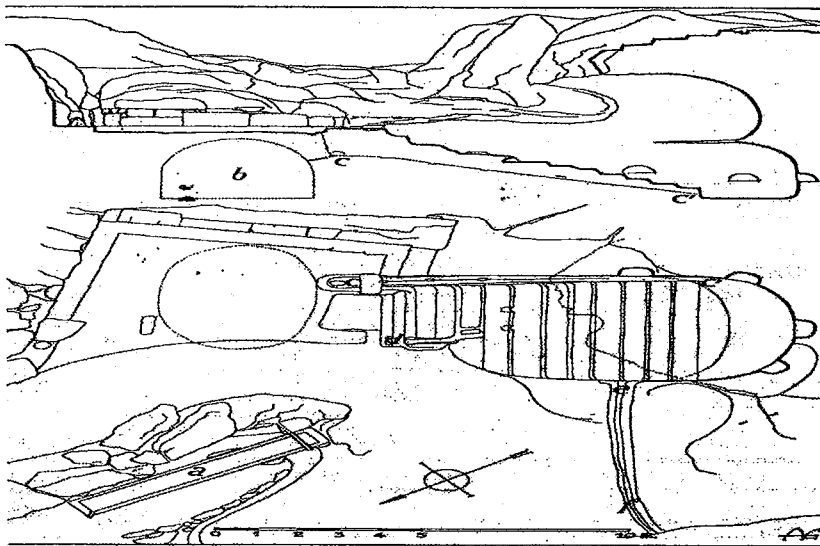
-3-

-4-

-5-

-6-

İon ve Frig Kaynak Tapınakları

1-3. Didim Açık Hava Tapınağı

4-5. Smyrna Kaynak Evi

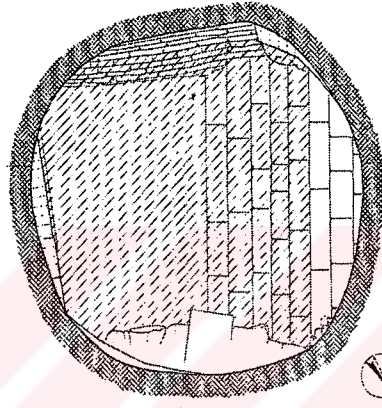
6. Midaskent Kybele Kaynağı

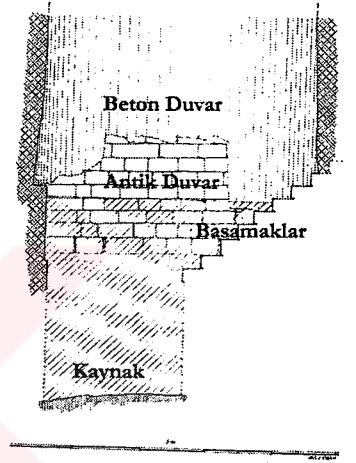
-1-

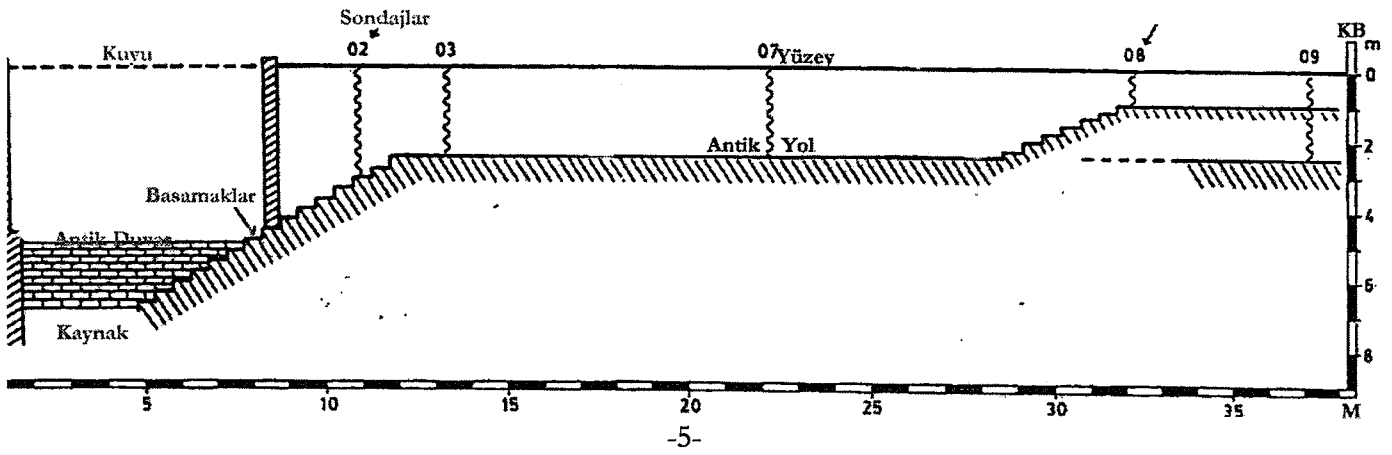
-2-

-3-

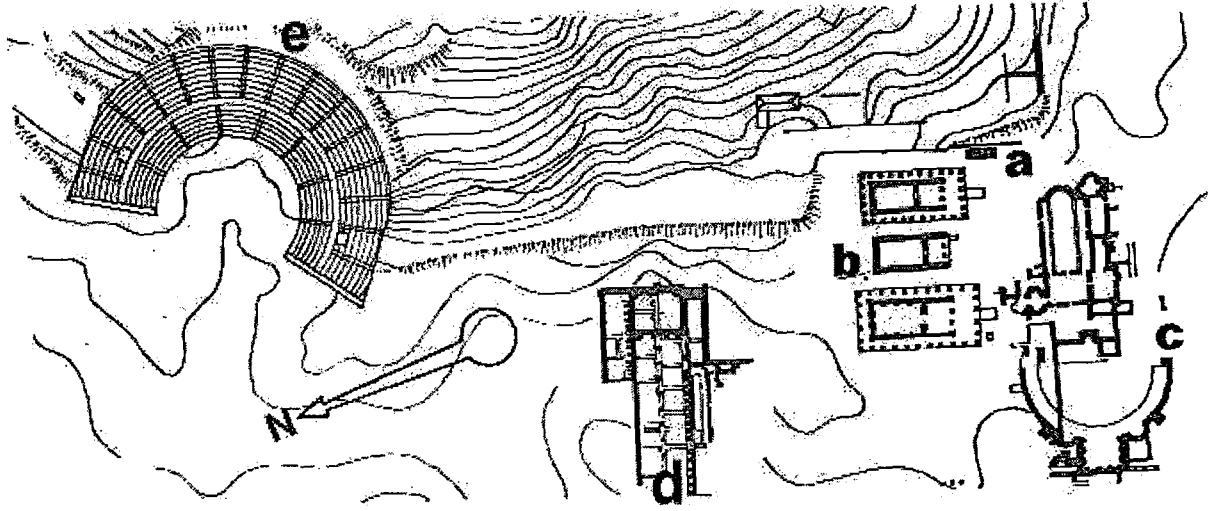
-4-

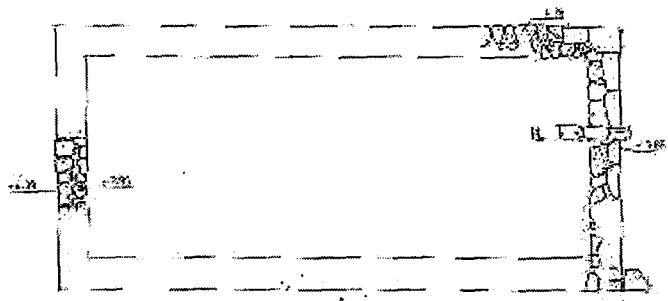
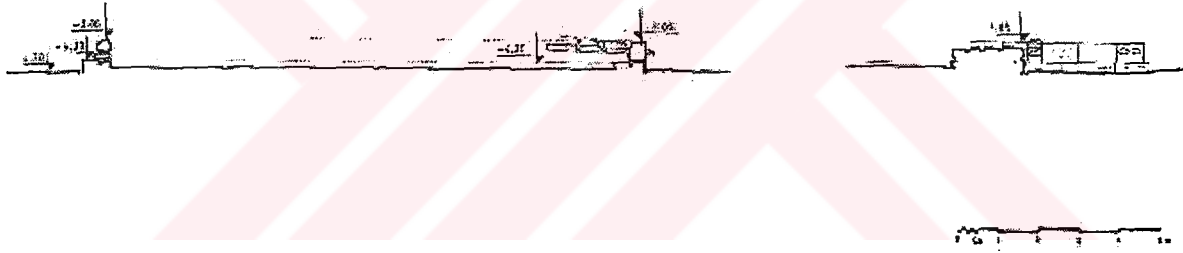
-5-

Kyaneai

1. Kent sikkesi üzerinde Kyaneai Biliciliği ve Apollon Thrykseus
- 2-4. Kyaneai Basamaklı Kaynak Havuzu
5. Sondajlar sonrası yapıyı yeniden kurma denemesi

-1-

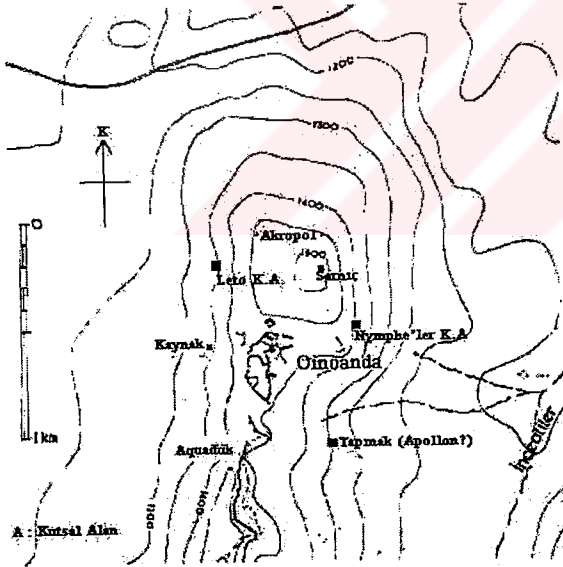

-2-

Leto Kutsal Alanı
1.Kutsal Alanın Planı
2.Letoon Kutsal Kaynak Havuzu

-1-

-2-

-3-

Limyra

1.Kent sikkelerinde Limyra Bilicilik Kaynağı

Oinoanada

2. Oinoanda Leto , Nympha'ler ve Apollon Kutsal Alanlarını gösterir kent planı

3.Oinoanda Apollon Kaynak Tapınağı (?)

-1-

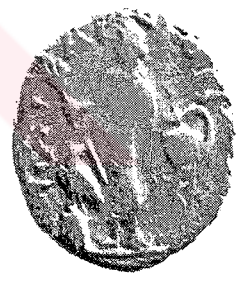
-2-

a

b

c

d

e

f

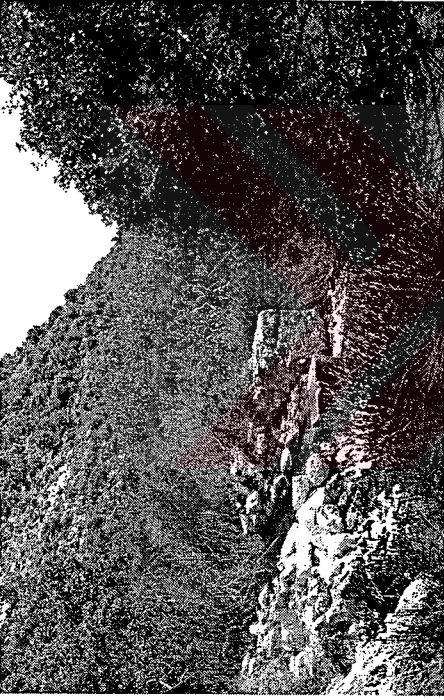
-3-

Patara

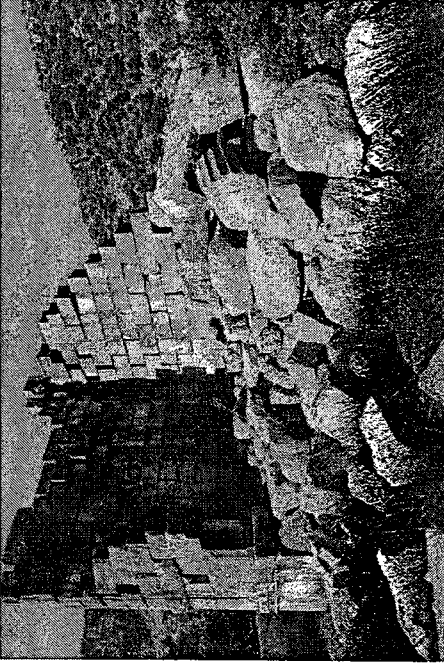
- 1.Kokarsu/Telephos Kaynağı (?)
2-3.Apollon Patareus ve Bilicilik Sikkeleri

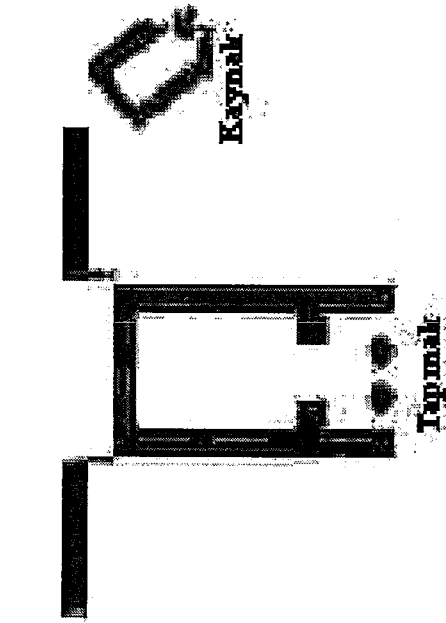
-1-

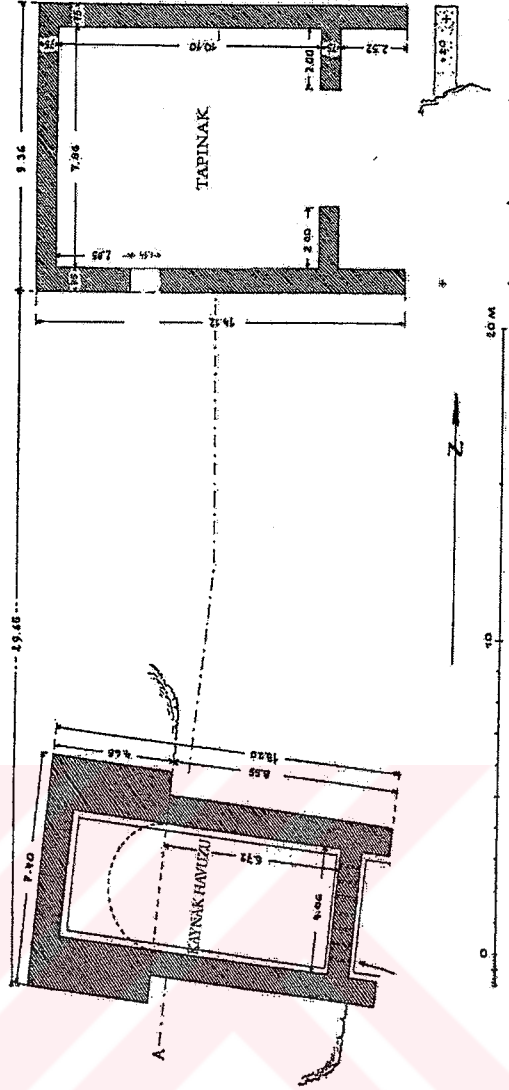
-2-

-3-

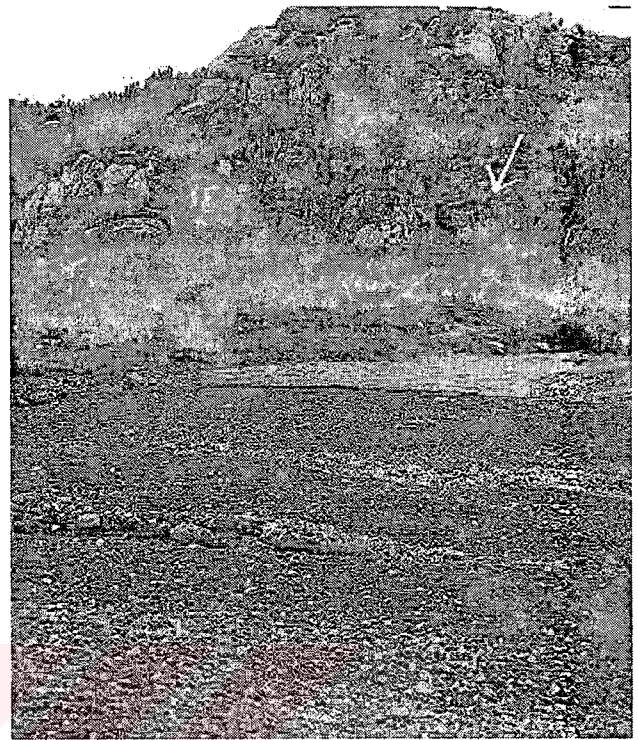
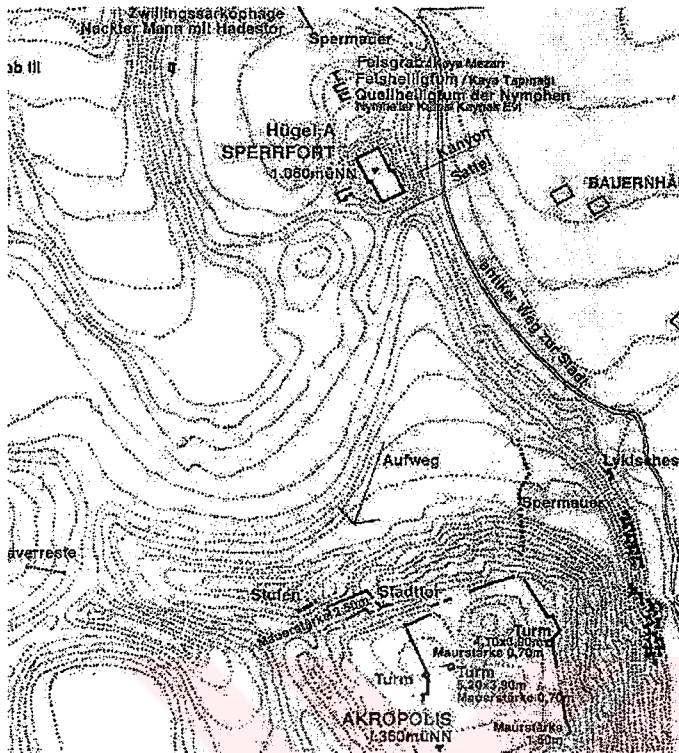
-4-

-5-

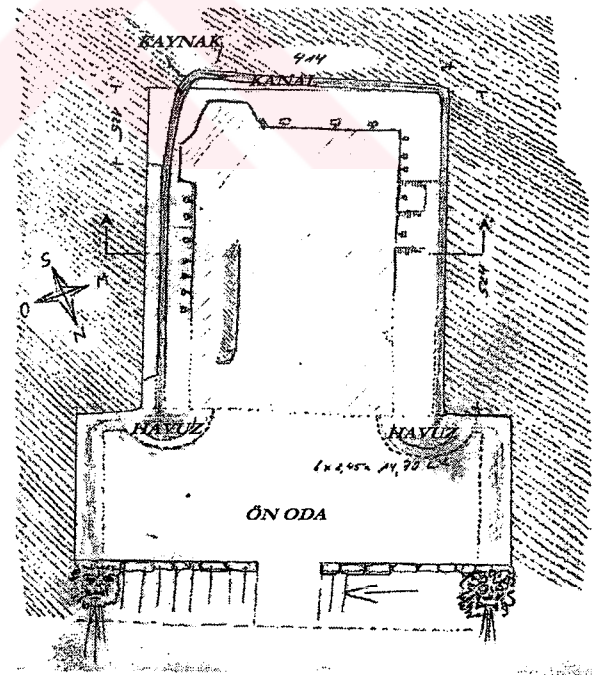
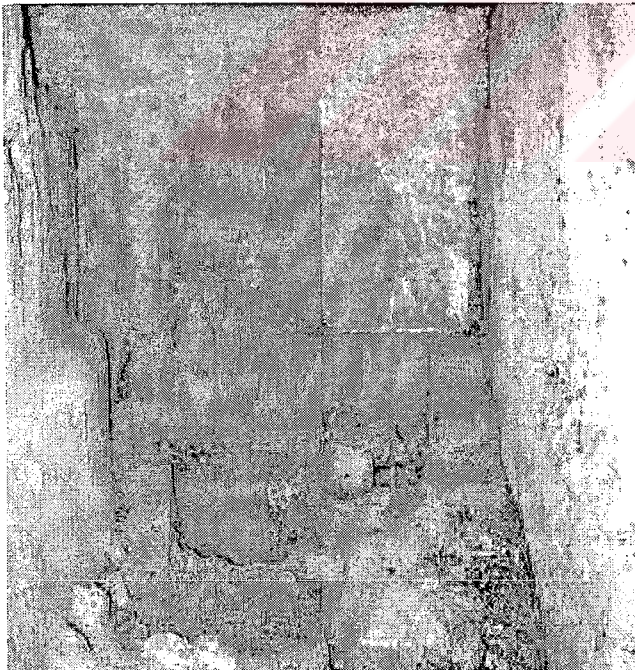
Sura

- 1.Akropol'den kutsal alana bakış
- 2.Sura Kaynağı
- 3-4. Sura Kaynak Tapınağı
- 5.Paflagonya Keltepe Kaynak Tapınağı

-1-

-2-

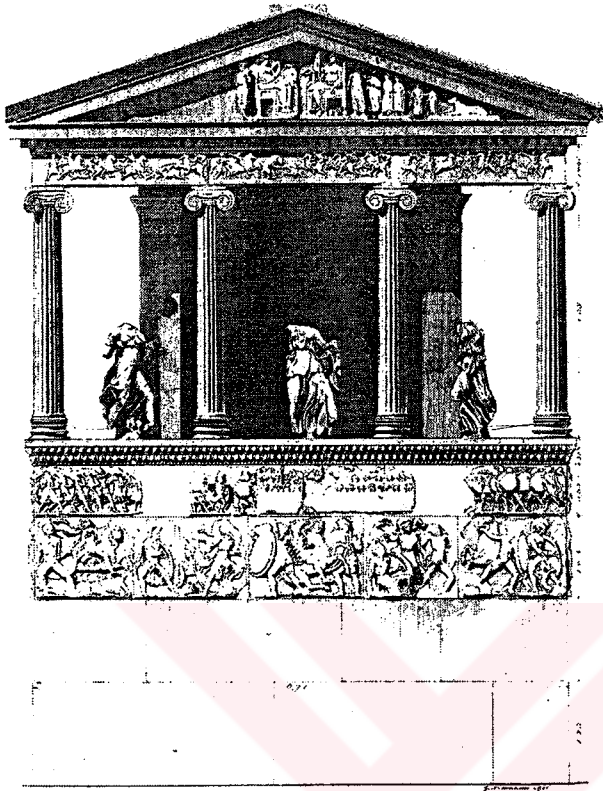
-3-

-4-

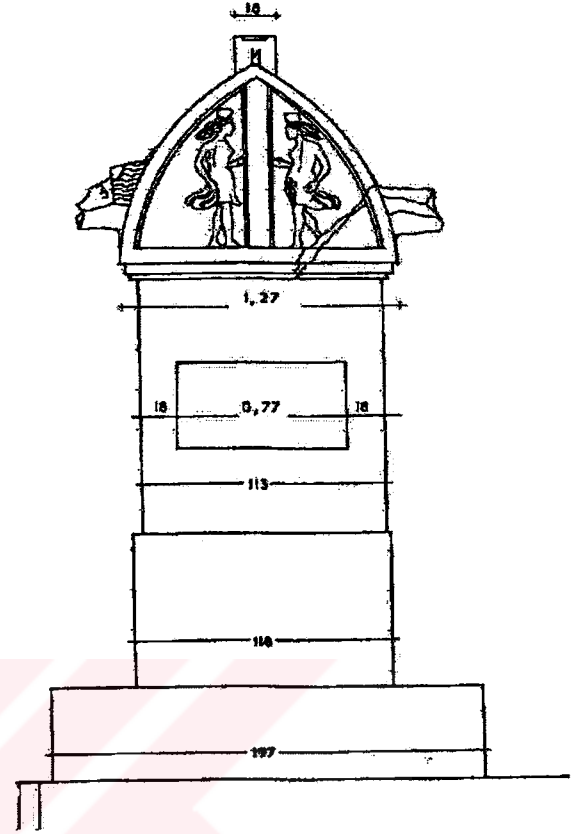
Tuminehi/Tymnessos

1.Kutsal alanın kent içindeki konumu

2-4. Nymphe'ler Kutsal Kaynak Evi

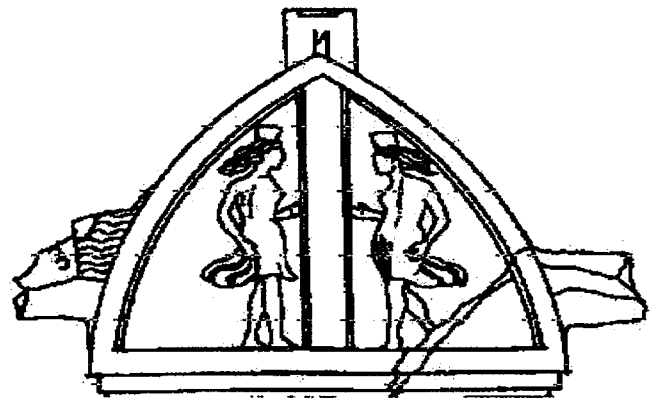
-1-

-3-

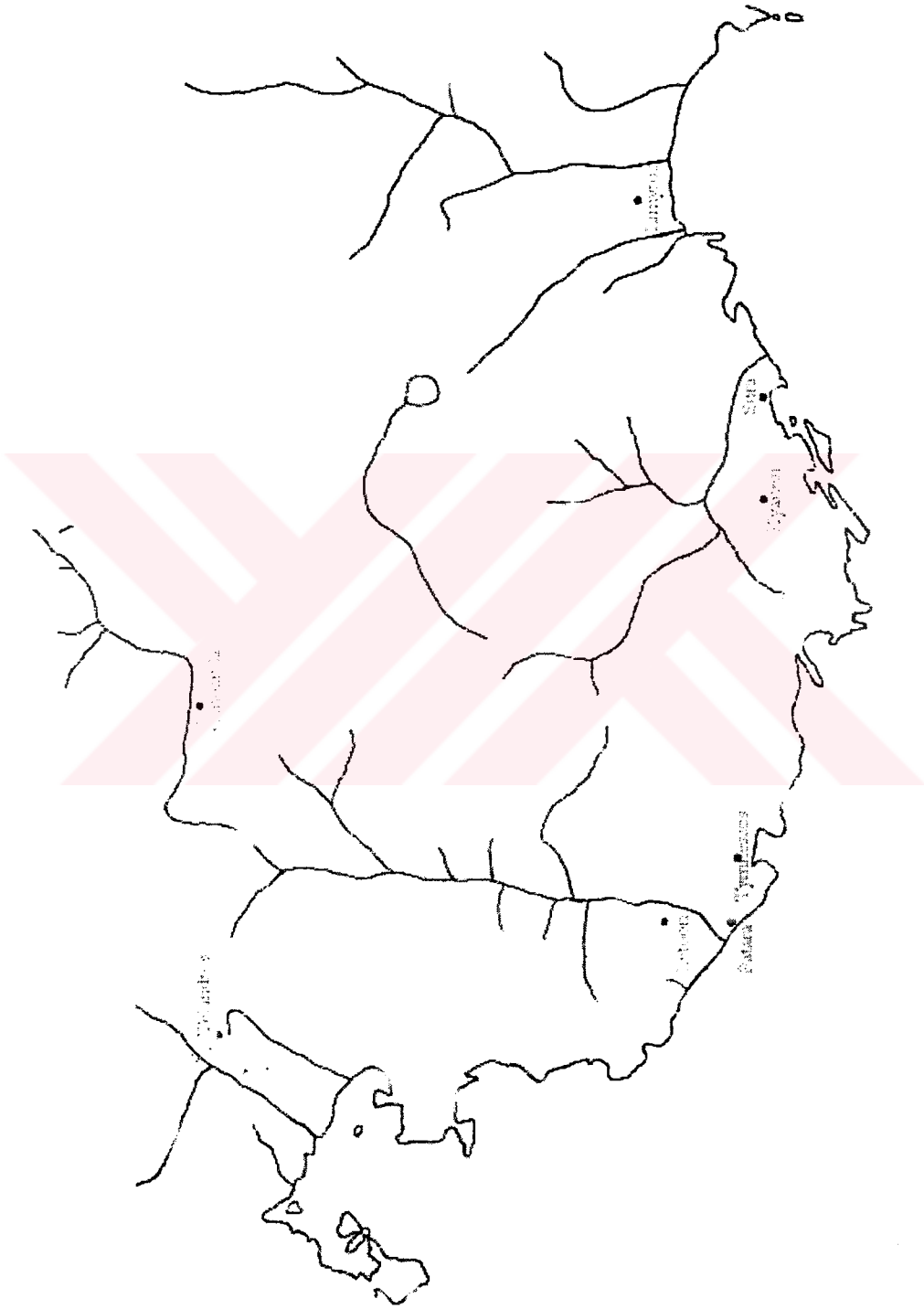

-2-

-4-

Likya Kaynak Tanrıçaları
1-2.Ksanthos Erbinna Tapınak Mezarı
3-4. Ksanthos Dans Eden Kadınlar Lahti

Likya'da Kaynak Kültü Merkezleri

ÖZGEÇMİŞ

Adı-Soyadı : Salih Gökhan Tiryaki
Doğum Yılı ve Yeri : 21.08.1975 / İstanbul
Medeni Durumu : Bekar

Eğitim Durumu

Bitiren Olduğu Lise : Avcılar İnsa Lisesi
Lisans Diploması : 1999, Akdeniz Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Klasik Arkeoloji
Bölümü
Tez Konusu : Dionysos ve Anadolu

Yayınlar

Yayınlar : “İvriz Kabaartması Işığında Anadolu’da Şarap-Tanrı Anlayışı ve Bu Anlayışın
İşimi Üzerine”,Adayla V,2001-2002,59-69.

Deneyimi

İşler : 1996 Kaunos Kazısı, 1997-2000 Patara Kazıları,2001 yılı Misis ve Çevresi Yüzey
Araştırmaları

Projeler : Suna-İnan Kırac Vakfı Akdeniz Medeniyetlerini Araştırma Enstitüsü 2003 yılı
Enstitüsü Tez Araştırmaları kapsamında “Likya’da Kaynak Kültü ve Tapınakları” başlıklı
Araştırma projesi

İştiği Kurumlar:

Adres: Aspendos Bulvarı Termessos Caddesi Oyak Toplu Konutları 4A Bl. D:1
300 Kızıltoprak-Antalya

Telefon: +90-0242-3218457